

**ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΣΙΝΑ ΦΛΕΓΟΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΜΗ ΚΑΤΑΚΑΙΟΜΕΝΗΣ ΒΑΤΟΥ
(ΕΞΟΔΟΣ 3, 1-6)***

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Ν. ΣΙΜΩΤΑ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

I. ΤΟ ΕΝ Τῇ ΒΑΤΩ ΟΡΑΜΑ ΚΑΙ Η ΚΛΗΣΙΣ ΤΟΥ ΜΩΥΣΕΩΣ

Α'. Εἶναι γνωστὸν ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐν ἐπικεφαλίδι παλαιοδιαθηκικοῦ χωρίου τῆς *Ἐξόδου*, ὡς ἐπίσης καὶ ἐξ ἄλλων βιβλικῶν πηγῶν καὶ δὴ καὶ ἐκ τοῦ *Δευτ.* 33,16 καὶ ἐκ τῶν *Πράξ.* 7,30 ἐξ., τὸ ἐκπληκτικὸν ὄραμα τῆς φλεγομένης ἀλλά, παραδόξως, μὴ κατακαιομένης βάτου, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὁ Μωϋσῆς εἰς τὸ ἐν τῇ Σιναϊτικῇ χερσονήσῳ ὄρος Χωρήβ. Ὁ μέγας οὗτος θρησκευτικὸς καὶ πολιτικὸς ἡγέτης καὶ νομοθέτης¹ τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ καὶ σωτὴρ τῶν ὁμοεθνῶν του² ἐκ τῆς καταδυναστείας τῶν Αἰγυπτίων³, ἐγκατέλειπε τὸν γενέθλιον τόπον, ἦτοι τὴν πλουσίαν τότε Αἴγυπτον καὶ δὴ καὶ τὰ βασιλικά

* Ἡ ἐργασία αὕτη ἀφιερῶται εὐσεβάστως εἰς τὸν Σεβασμώτατον Ἀρχιεπίσκοπον Σινᾶ, Φαράν καὶ Ραϊθῶ Κύριον Δαμιανόν, ἐπὶ τῇ αἰσίᾳ συμπληρώσει εὐκλεοῦς ὑπερεικοσιπενταετοῦς ἀρχιερατικῆς διακονίας ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἀρχιεπισκοπῇ καὶ αὐτοκρατορικῇ Μονῇ τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ.

1. Ὁ Μωϋσῆς θεωρεῖται γενικῶς, μεταξὺ ἄλλων, καὶ νομοθέτης τοῦ Ἰσραὴλ. Τοῦτο, ὅμως, δὲν γίνεται ἀποδεκτὸν ὑφ' ὅλων τῶν παλαιοδιαθηκολόγων (βλ. προχέως J. Maier, *Das Judentum von der biblischen Zeit bis zur Moderne*, München 1988, σελ. 38).

2. Εἰδικώτερον ἡ χαρισματικὸς αὕτη προσωπικότης διεδραμάτισε πρωταγωνιστικὸν ρόλον εἰς τὴν Ἰσραηλιτικὴν ἱστορίαν καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς θείας οἰκονομίας (πρβλ. καὶ Α. Η. J. Gunneweg, *Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ ἕως τὴν ἐξέγερσιν τοῦ Βάρ - Κοχβά*, μετάφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ I. Μουρτζίου, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 57).

3. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τοῦ ὅτι οἱ ἐν Αἰγύπτῳ προπάτορες τῶν Ἰσραηλιτῶν κατεδυναστεύθησαν αὐτόθι καὶ διήγαγον ἐν μέρος τοῦ βίου των ὡς δοῦλοι, οὔτε περὶ τοῦ ὅτι διέφυγον τὴν σκληρὰν ἐκεῖνην δουλείαν διὰ θαυμαστοῦ τρόπου. Σχεδὸν οὐδεὶς σοβαρὸς ἐρευνήτης ἀμφισβητεῖ σήμερον ταῦτα (βλ. καὶ J. Bright, *Geschichte Israels von den Anfängen bis zur Schwelle des Neuen Bundes*, μετάφρ. ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ εἰς

ανάκτορα αὐτῆς, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνετράφη, ἐμορφώθη καὶ ἔζησεν ὡς πρίγκιψ κατὰ τὰ πρῶτα τεσσαράκοντα ἔτη τῆς ζωῆς του⁴, καὶ μετὰ ταῦτα ἀπεμακρύνθη οἰκιοθελῶς ἀπ' αὐτῶν, ἀρνούμενος νὰ ὀνομάζεται πλέον υἱὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ Φαραὼ καὶ προτιμῶν νὰ συγκακοῦχῃται μὲ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ μᾶλλον, παρὰ νὰ ἔχῃ «*πρόσκαιρον ἀμαρτίας ἀπόλαυσιν*», ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς⁵.

Καταλιπὼν οὗτος τὴν Αἴγυπτον, κατέφυγεν εἰς τὴν γειτονικὴν ἀλλὰ πτωχὴν καὶ σχεδὸν ἄγονον χώραν Μαδιὰμ (ἢ Μαδιάν)⁶, κειμένην εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Σινᾶ καὶ πιθανῶς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ κόλπου τῆς Ἀκαμπα. Κατὰ τὸν Φίλωνα «*ὑπανεχώρησεν εἰς τὴν ὁμορον Ἀραβίαν, ἔνθα διατρίβειν ἦν ἀσφαλές*»⁷. Ἐνταῦθα ὁ Ἰουδαῖος οὗτος φιλόσοφος ὑπονοεῖ, προφανῶς, τὴν περιοχὴν τῆς Πετραίας Ἀραβίας, τὴν

τὴν γερμανικὴν ὑπὸ U. Schierse, Düsseldorf 1966, σελ. 108), παρὰ τὸ ὅτι δὲν διασφύονται ἐξωβιβλικάι μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐξ Αἰγύπτου (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 110). Συμφώνως πρὸς τὰς ὑπαρχούσας βιβλικὰς πηγὰς, ἡ ἐξοδος ἐπραγματοποιήθη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐπὶ τοῦ Φαραὼ Merneptah, βασιλεύσαντος εἰς τὴν χώραν ἐκείνην ἀπὸ τοῦ 1234 ἕως τοῦ 1224 π.Χ. περίπου (βλ. καὶ Π. Σιμωνά, «Ἀμαληκίται καὶ Ἰσραηλίται ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ», Ἀνάπτυον ἐκ τοῦ τιμητικοῦ τόμου *ΦΙΛΙΑ εἰς Κωνσταντῖνον Μπόνην*, Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 128).

4. Περὶ τῆς βασιλικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς ἐν γένει ἀνατροφῆς τοῦ Μωϋσέως εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ ἀνάκτορα οὐδεὶς λόγος γίνεται εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Ἀναφέρει, ὅμως, βραχέως περὶ αὐτῶν ἡ Καινὴ Διαθήκη, ὅτι «ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς (ἐν) πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων» (βλ. Πράξ. 7,22). Ἡ σοφία δὲ αὕτη ἦτο παροικιῶδης (βλ. καὶ G. Schille, *Die Apostelgeschichte des Lukas*, Berlin 1983, σελ. 182 [Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament, ἐκδ. E. Fascher, κ.ά.]). Καὶ ὁ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος γράφει συναφῶς: «*Πεπαιδευταὶ Μωϋσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, ὡς ὁ Προπομάρτυς φησὶ Στέφανος*». («Εἰς τὴν Ἑξοδὸν Ἑρμηνεία», ἐν J.-P. Migne, *PG*, τόμ. 87, στήλ. 517. [Ἐνταῦθα ὑπονοοῦνται πάλιν τὰ ἐν Πράξ. 7,22]). Τὸ περιεχόμενον, πάντως, τῆς τοιαύτης ἀγωγῆς του δὲν εἶναι πλήρως γνωστόν. Ὁ ἐπιφανὴς Ἰουδαῖος φιλόσοφος Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς πληροφορεῖ σχετικῶς, ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἔτυχεν εὐρυτάτης μορφώσεως ἐκ μέρους διαπρεπῶν διδασκάλων, οἱ ὅποιοι μετεκλήθησαν εἴτε ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Αἰγύπτου, ἢ ἀντιμισθίας τινός, εἴτε ἐξ Ἑλλάδος, ἔναντι ὑψηλῶν ἀμοιβῶν (βλ. Philon d' Alexandrie, *De vita Mosis, Introduction, traduction et notes* par R. Arnaldez, κ.ά., Paris 1967, σελ. 34). Οὕτως ἀνεπτύχθη πνευματικῶς καὶ ἀπέκτησεν ἀσυνήθη σοφίαν, ὁ παῖς Μωϋσῆς, ὑπερβαίνων «τοὺς ὅρους τῆς παιδικῆς ἡλικίας» (ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 38).

5. Βλ. Ἑβρ. 11, 24-25.

6. Ἐνδεικτικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ρῆσις τοῦ Προκοπίου τοῦ Γαζαίου: «*Ὁ δὲ Θεὸς ἀγαπῶν*» (ἐνν. ὁ Μωϋσῆς) «*προτιμᾷ τῶν βασιλείων τὴν ἐρημον καὶ πενίαν τροφῆς*» (μν. ἔργ., στήλ. 521).

7. Philon d' Alexandrie, μν. ἔργ., σελ. 48.

γεινιάζουσαν πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ περικλείουσιν καὶ τὴν Μαδιάμ, ἥτις δὲν ἡλέγγετο ὑπὸ τῆς Αἰγύπτου. Εἰς τὴν ξένην ταύτην χώραν ἐγκατεστάθη οὗτος μόνος, γενόμενος ποιμὴν τῶν προβάτων τοῦ Μαδιανίτου ἱερέως Ἰοθὼρ⁸, τοῦ ὁποίου καὶ ἐνυμφεύθη μετ' οὐ πολὺ μίαν ἐκ τῶν ἐπτὰ θυγατέρων, ὀνόματι Σεπφώραν⁹. Ἐκτοτε ἐποίμανε ταπεινῶς καὶ ἡσύχως τὰ πρόβατα τοῦ πενθεροῦ¹⁰ του¹¹, παραμείνας ὑπὸ τὴν ἀσήμενον ταύτην ιδιότητα εἰς τὰς στέππας τῆς Μαδιάμ ἐπὶ τεσσαράκοντα περίπου ἔτη¹².

Ἀναφερόμενος ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης εἰς τὴν νέαν ἐν τῇ ὀρεινῇ ἐρήμῳ τοῦ Σινᾶ ζωὴν τοῦ Μωϋσέως, τὴν ποιμενικὴν, λέγει προσφυῶς τὰ ἑξῆς: «*Τῷ δὲ ἦν ὀρειὸς τε καὶ ἰδιάζουσα ἡ ζωὴ, πάσης ἀγοραίου τύρβης ἀπηλλαγμένη, ἐν τῇ τῶν προβάτων ἐπιμελείᾳ κατὰ τὴν ἔρημον ἰδιάζοντι*»¹³. Ὡς ὑποστηρίζει δὲ μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ Heinisch, ἐπωφε-

8. Κατὰ τὰ ἐν Ἑξ. 2,18 ὁ ἱερεὺς οὗτος ὀνομάζετο Ραγουήλ (πρβλ. καὶ Ἀριθμ. 10,29). Οἱ Ο' ἔχουν μὲν «Ραγουήλ» ἀλλ' ἐν Ἑξ. 2,18 πολλὰ χειρόγραφα αὐτῶν καὶ δὴ καὶ ὁ κώδιξ Α' ἔχουν «Ἰοθὼρ» (βλ. καὶ *Septuaginta, Exodus*, ed. J.W. Wevers, Göttingen 1991, σελ. 71). Φαίνεται ὅτι κατεῖχεν οὗτος δύο ὀνόματα, ἢ ὅτι τὸ ἐν ἑξ αὐτῶν ἀνῆκεν εἰς τὸν πατέρα του. Περισσότερα ἐπ' αὐτοῦ βλ. ἐν H. Holzinger, «*Das zweite Buch Mose oder Exodus*», ἐν E. Kautzsch - A. Bertholet, *Die Heilige Schrift des Alten Testaments*, Erster Band, Darmstadt 1971, σελ. 101 (ἀνατύπωσις ἐκ τῆς τετάρτης ἐκδόσεως τοῦ 1922). Πρβλ. καὶ J. Scharbert, *Numeri*, Würzburg 1992, σελ. 45 (*Die Neue Echter Bibel. Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung*, ἐκδ. J. Plöger, καὶ J. Schreiner) καὶ N.P. Lemche, *H προϊστορία του βιβλικού Ισραήλ, από τις αρχές έως το τέλος του 13ου αι. π.Χ.*, μετάφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ ὑπὸ I. Μουρτζίου, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 380.

9. Ἑξ. 2, 21-22.

10. Οἱ Ο' ἀντὶ «τοῦ πενθεροῦ του», ἔχουν «τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ». Σχολιάζων τοῦτο ὁ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος, γράφει: «Ὁμοίως γαμβρόν, τὸν πενθερόν ἢ θεία καλεῖ Γραφή. Γαμβρὸς γὰρ ἐκάτερος ἀπὸ γάμου τὴν ἀγχιστεῖαν ἔχων. Ἐχεις δ' ἐπ' ἀμφοτέρων τὴν αὐτὴν προσηγορίαν ἐν τῇ τελευταίᾳ τῶν Κριτῶν ὑποθέσει» (ἐνθ' ἀνωτέρω). Ὁ Ἀκύλας ἔχει «τοῦ νυμφευτοῦ» (βλ. καὶ Π. Σιμωνιᾶ, «Ἑρμηνευτικὴ ἔρευνα εἰς τὸ κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαίων ἐλληνικῶν μεταφράσεων», ἐν *Θεολογία* 69 [1998], σελ. 561 [ἐν λ. νυμφευτῆς]), ὁ δὲ Σύμμαχος ἔχει «τοῦ πενθεροῦ» (βλ. καὶ E. Hatch - H. A. Redpath, *A Concordance of the Septuagint and the other Greek versions of the Old Testament*, Nachdruck, Vol. II, Graz - Austria 1975, σελ. 1118). Ἡ Vulgata ἔχει «*soceri sui*», ἦτοι «τοῦ πενθεροῦ του» (βλ. καὶ *Nova Vulgata, editio typica altera*, Libreria Editrice Vaticana, 1986, ἐν Ἑξ. 3,1). Οἱ νεώτεροι δὲ καὶ σύγχρονοι ἐρμηνευταὶ ἔχουν, ὁμοίως, «τοῦ πενθεροῦ του». Ἄν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν, πάντως, ὅτι ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀμφοτέραι αἱ ἐν λόγῳ λέξεις (πενθερὸς - γαμβρὸς) προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς ἐβραϊκῆς ρίζης (hthn), δύναται ἀβιάστως νὰ αἰτιολογήσῃ τὴν χρῆσιν ἀμφοτέρων.

11. Ἑξ. 3,1.

12. Βλ. *Πράξ.* 7,30.

13. Gregorii Nysseni, *De vita Moysis*, ed. H. Musurillo (W. Jaeger), Leiden 1964, σελ. 9.

λήθη τῆς ἐν ἐρήμῳ διαμονῆς του ταύτης, διὰ νὰ προετοιμασθῇ καταλλήλως διὰ τὴν ἀποστολὴν του¹⁴, ἡ ὁποία ἦτο ἀναμφισβητήτως δυσχερής, λόγῳ τῆς φύσεώς της. Δὲν νομίζω, ὅμως, ὅτι εὐσταθεῖ καὶ μία ἄλλη ἀποψις τοῦ διαπρεποῦς τούτου παλαιοδιαθηκολόγου, καθ' ἣν ὁ Μωϋσῆς ἐμυήθη, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ εἰς ζητήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν θρησκείαν τῶν νομάδων τῆς ἐρήμου¹⁵.

Ἡμέραν τινά¹⁶, ὁδηγῶν τὸν ποίμνιόν του, προφανῶς, εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη τῆς περιοχῆς καί, περιφερόμενος ἀπὸ τοῦ ἐνὸς βοσκοτόπου εἰς τὸν ἄλλον, ἐν τῇ ἀναζητήσει καταλλήλου τοιούτου¹⁷, ὡς ἀφήνει νὰ ἐννοήσωμεν ὁ προμνησθεὶς Ἰουδαῖος Φῖλων¹⁸, εὗρέθη ἀπροόπτως εἰς μίαν τοποθεσίαν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι μὲν ἐπακριβῶς γνωστὴ¹⁹, ἐντοπίζεται, ὅμως, γενικῶς μόνον καὶ ἀορίστως, «εἰς τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ, τὸ Χωρήβ»²⁰, ὡς ἔχει κατὰ λέξιν τὸ μασωριτικὸν ἐβραϊκὸν κείμενον²¹. Πρὸς τὸ ἐβραϊκὸν αὐτὸ κείμενον δὲν συμφωνεῖ τὸ πρωταρχικὸν κείμενον τῆς μεταφράσεως τῶν Ο', ἐν τῷ ὁποίῳ παραλείπεται τὸ «τοῦ Θεοῦ»²², προσδιορισμὸς διὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζεται τὸ ἐν λόγῳ ὄρος ὡς ἅγιον, ὡς θεῖον ὄρος, ὡς τόπος τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ.

Τὴν ὑπὸ τῶν Ο' ἀπόρριψιν, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοῦ ὄρους Χωρήβ ὡς ἱεροῦ κ.λπ. θὰ ἦτο δυνατόν νὰ αἰτιολογήσῃ τις ἐκ τοῦ ὅτι μέχρις ἐκείνης τῆς συγκλονιστικῆς σκηνῆς, εἰς τὴν ὁποίαν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἀναφέρεται τὸ ἐν Ἑξ. 3,1 ἐξ. κείμενον, δὲν εἶχεν ἀποκαλυφθῇ ὁ Θεὸς εἰς τὸν Μωϋσῆν, οὔτε εἶχε συμβῇ οἰονδήποτε ἔκτακτον

14. Βλ. P. Heinisch, *Geschichte des Alten Testaments*, Bonn, 1950, σελ. 70.

15. Περὶ αὐτοῦ βλ. ἐν P. Heinisch, *μν. ἐργ.*, αὐτόθι.

16. Πιθανώτατα θὰ ἦτο θερινὴ περίοδος, διότι ἐκ τῆς βιβλικῆς διηγήσεως συνάγεται εὐχερῶς, ὅτι ἀνήρχετο, ὁ Μωϋσῆς, εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη τῆς περιοχῆς, ὡς συνηθίζεται κατὰ τὸ θέρος ὑπὸ τῶν ποιμένων. Ἐπίσης καὶ ἡ ἀνάφλεξις τῆς βάτου, περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ἐν συνεχείᾳ τὸ βιβλικὸν κείμενον (Ἑξ. 3,2), θὰ ἦτο φυσικὴ ἐν καιρῷ καύσωνος κυρίως.

17. Ἡ ἀλλαγὴ βοσκοτόπων εἶναι σύνθετος φαινόμενον αὐτόθι, ἐπαναλαμβανόμενον κατ' ἔτος (βλ. καὶ A. H. J. Gunneweg, *μν. ἐργ.*, σελ. 35).

18. «Ἄγων τὴν ποίμνην εἰς τόπον εὐνδρόν τε καὶ εὐχορτον» (βλ. Philon d' Alexandrie, *μν. ἐργ.*, σελ. 56).

19. Βλ. καὶ G. H. Davies, *Exodus. Introduction and commentary*, London 1967, σελ. 68 (The Torch Bible Commentaries).

20. Ἑξ. 3,1.

21. Βλ. *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, ed. K. Elliger - W. Rudolph, κ.ἀ., 5. verbesserte Auflage, Stuttgart 1997, herausgegeben von A. Schenker, ἐν τῷ χωρίῳ.

22. Βλ. *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum Graecae juxta LXX Interpretes*, ed. A. Rahlfs, Stuttgart 1965⁸, ἐν τῷ χωρίῳ.

γεγονός, σχετιζόμενον πρὸς θεοφάνειαν κ.λπ. Διὰ τοῦτο θὰ ἡδύνατο τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν πιθανὴν ἐπέμβασιν εἰς τὸ ἐβραϊκὸν κείμενον ἐκ μέρους τῶν Ο', ἐπιδιωξάντων νὰ ἐναρμονίσουν καὶ νὰ συμβιβάσουν αὐτὸ πρὸς τὰ πράγματα. Δὲν ἀποκλείεται, βεβαίως, νὰ ἔχῃ ἐκπέσει ἐκ τοῦ στίχου 1 τῶν Ο' ὁ προσδιορισμὸς «*τοῦ Θεοῦ*» καὶ νὰ ἐπαληθεύῃ οὕτω τὸ μασωριτικὸν ἐβραϊκόν, τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ ὄρους τοῦ Θεοῦ, ἐκ τῆς πιθανῆς ὑπάρξεως βωμοῦ τινος εἰς πλησίον ἐκεῖ τόπον²³. Λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ἑξ. 3,12²⁴ τὸ ὄρος τοῦτο ἐθεωρεῖτο καὶ ἦτο, πράγματι, ἱερόν, ἐφ' ὅσον ἐτελοῦντο ἐπ' αὐτοῦ θυσίαι, λατρεῖα κ.λπ., εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν διατί ἐν 3,1 καλεῖται «*ὄρος τοῦ Θεοῦ*»²⁵. Θεωρῶ, ἐν τούτοις, πιθανώτερον, ὅτι ἡ ὀνομασία αὕτη ἐδόθη εἰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ὄρος μετὰ τὴν αὐτόθι ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν Μωϋσῆν. Ἐπομένως δικαιολογεῖται τὸ προηγουμένως λεχθέν, ὅτι οἱ Ο', ἐπεμβαίνοντες εἰς τὸ κείμενον, παραλείπουν τὸ «*τοῦ Θεοῦ*» ἐν 3,1, διότι δὲν εἶχε μέχρι τότε καθαγιασθῇ ὁ τόπος ἐκεῖνος, ἐφ' ὅσον δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποκαλυφθῇ ὁ Γιαχβέ. Οὕτως ἡ παρ' Ο' ἀπαντῶσα ἐνταῦθα γραφὴ εἶναι προτιμότερα ἔναντι ἐκείνης τοῦ μασωριτικοῦ ἐβραϊκοῦ. Δέον ἐπίσης νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ ἐκπληξίς τὴν ὁποίαν ἡσθάνθη ὁ Μωϋσῆς ἐξ αἰτίας τῶν ὅσα διεδραματίσθησαν εἰς τὴν φλεγομένην βάτον, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, μαρτυροῦν ἐμμέσως, ὅτι δὲν ἐγνώριζεν οὗτος ὁ,τιδήποτε περὶ τῆς ἱερότητος τοῦ τόπου ἐκείνου ἢ περὶ ὑπάρξεως αὐτόθι ἱεροῦ τινος.

Τὸ ἀπασχολοῦν ἡμᾶς ἐνταῦθα ὄρος, τοῦ ὁποίου ἡ γεωγραφικὴ θέσις δὲν ὀρίζεται ἐπακριβῶς ὑπὸ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, καλεῖται ἄλλοτε μὲν Χωρήβ, ἄλλοτε δὲ Σινᾶ, χωρὶς σαφὴ διάκρισιν, ἐνῶ ὑπὸ τῶν σημερινῶν Ἀράβων καλεῖται Jebel Musa, ἥτοι «*ὄρος τοῦ Μωϋσέως*». Εἰς τὴν πραγματικότητα πρόκειται περὶ μιᾶς ὁλοκλήρου ἡφαιστειογενοῦς γρανιτώδους ὀροσειρᾶς, ἐντὸς τῆς ὀγκώδους χερσονήσου, τῆς διαχωρίζουσας τὴν Αἴγυπτον ἀπὸ τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Ἀραβίαν. Ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν ὀροσειρὰν αὐτὴν ἀμφότεραι αἱ, ὡς ἄνω, ὀνομασίαι, ἥτοι καὶ Χωρήβ καὶ Σινᾶ. Ἡ χρῆσις τῆς πρώτης ὀνομασίας ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἑλωχειμικὴν πηγὴν (Ε) καὶ

23. Πρβλ. καὶ *A commentary on the Holy Bible, by various writers*, ed. J. R. Dummelow, London, reprinted 1958, σελ. 51.

24. «*Καὶ λατρεύετε τῷ Θεῷ ἐν τῷ ὄρει τούτῳ*».

25. Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐν στίχῳ 5 ἀπαντᾷ καὶ παρ' Ο' ὁ,τι ἀκριβῶς ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ ἐβραϊκόν, δηλαδὴ ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος τοποθεσία εἶναι ἤδη ἱερά, ἁγία («*γῆ ἁγία ἐστὶ*»).

εἰς τὸ Δευτερονόμιον (D), ἐνῶ ἡ χρῆσις τῆς δευτέρας ἀπαντᾷ εἰς τὴν Γιαχβικὴν πηγὴν (J) καὶ εἰς τὸν Ἱερατικὸν κώδικα (P)²⁶. Ὡς φρονεῖ ὁ ἀείμνηστος γεωγράφος καὶ τοπογράφος τῆς Βίβλου Abel, ἡ κορυφὴ τοῦ ὄρους Χωρήβ ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν «Σινᾶ», λόγῳ τῆς γειτνιασεώς της πρὸς τὴν ἔρημον Σίν, ἢ, πιθανῶς, λόγῳ τῆς τελουμένης αὐτόθι, μέχρι τοῦ ΣΤ' μ.Χ. αἰῶνος, λατρείας τοῦ Θεοῦ Σίν²⁷. Ἡ τελευταία αὕτη ἄποψις, περὶ λατρείας τοῦ Θεοῦ Σίν, ἥτις, λατρεία, καθιστᾷ τὸ ὄρος Χωρήβ ἱερόν, ἐνισχύεται, ἴσως, καὶ ἀπὸ τὸ μασωριτικὸν ἐβραϊκὸν κείμενον, τὸ ὁποῖον ἔχει, ὡς ἐλέχθη, «τὸ ὄρος τοῦ Θεοῦ, τὸ Χωρήβ»²⁸.

Ὁ μνημονευθεὶς παλαιοδιαθηκολόγος Heinisch, ἐξ ἄλλου, θεωρεῖ ὅτι Χωρήβ εἶναι τὸ μαδιαντικὸν ὄνομα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὄρους, ἐνῶ Σινᾶ εἶναι τὸ χανανιτικὸν αὐτοῦ ὄνομα. Δὲν ἀπορρίπτει, ἐν τούτοις, καὶ τὸ ὑπ' ἄλλων ὑποστηριζόμενον, ὅτι Χωρήβ μὲν εἶναι ἡ ὅλη ὄροσειρὰ τῆς περιοχῆς, Σινᾶ δὲ ἡ κορυφὴ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀπεκαλύφθη ὁ Γιαχβὲ καὶ ἐδόθη ἡ νομοθεσία, ἡ καὶ τὸ ἀντίθετον, ἐνδεχομένως, ὅτι δηλαδὴ τὸ Σινᾶ εἶναι ἡ ἐν λόγῳ ὄροσειρά²⁹. Ἐπισταμένη, πάντως, μελέτη τῶν σχετικῶν παλαιοδιαθητικῶν κειμένων πείθει περὶ τοῦ ὅτι ἀμφότεραι αἱ ὀνομασίαι (Χωρήβ - Σινᾶ) ἀναφέρονται ὡς οὐδέποτε εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτό, καὶ διὰ τὸ γνωστόν, ὄρος. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸν Abel, ἡ τοποθεσία εἰδικώτερον εἰς τὴν ὁποίαν ἔλαβον χώραν τὰ περὶ τὴν κλῆσιν τοῦ Μωϋσέως συμβάντα, εὐρίσκεται ἐκτὸς τῆς περιοχῆς τῆς Μαδιάμ³⁰. Ἄλλ' ὁρθῶς καὶ ὁ Briend ὑποστηρίζει ἐν προκειμένῳ, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος σιναϊτικὴ τοποθεσία θὰ παραμείνῃ πάντοτε ἐν δυσεπίλυτον πρόβλημα³¹. Καὶ τοῦτο παρὰ τοὺς ἐπιμόνους ἰσχυρισμοὺς συγχρόνων Ἑβραίων ἐρευνητῶν, περὶ θετικοῦ ἐντοπισμοῦ τοῦ ὄρους τῆς θεοφανείας εἰς τὰ νότια μέρη τῆς Παλαιστίνης.

26. Βλ. F.-M. Abel, *Géographie de la Palestine*, Tome I, *Géographie Physique et Historique*, Troisième édition, Paris 1967, σελ. 391 ('Etudes Bibliques). Παρόμοια γράφει καὶ ὁ Gunneweg, ὁ ὁποῖος, ὅμως, δὲν εἶναι τόσο λεπτομερὴς ἐν προκειμένῳ, ὅσον ὁ Abel (βλ. σχετικῶς ἐν A. H. J. Gunneweg, *μν. ἔργ.*, σελ. 67).

27. Βλ. F.-M. Abel, *μν. ἔργ.*, αὐτόθι.

28. Βλ. *Ἐξ.* 3,1.

29. Βλ. P. Heinisch, *μν. ἔργ.*, σελ. 83. Πρβλ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Das Buch Exodus*, Bonn, 1934, σελ. 29 (Die Heilige Schrift des Alten Testaments, ἐκδ. F. Feldmann - H. Herkenne).

30. Βλ. F.-M. Abel, *μν. ἔργ.*, σελ. 392.

31. Βλ. J. Briend, «Sinaï», ἐν *Supplement au Dictionnaire de la Bible*, Vol. 12, Fasc. 71, Paris 1996, στήλ. 1387 ἔξ. (ὁλόκληρον τὸ περὶ Σινᾶ λῆμμα βλ. ἐν στήλ. 1383-1389).

Β'. Εἰς τὴν τοποθεσίαν ἐκείνην εἶχεν ὁ Μωϋσῆς ἐν μοναδικὸν βίωμα, κατόπιν συγκλονιστικοῦ καὶ θαυμαστοῦ ὁράματος. Ἐκεῖ, ὡς λέγει ὁ Φῖλων, «θέαμα ἐκπληκτικώτατον ὁρᾷ»³² οὗτος, τὸ ὁποῖον, ἐπίσης ἐπιτυχῶς, ὀνομάζει ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης «φοβεράν θεοφάνειαν»³³. Ἀντικρῦζει ἀπροόπτως μίαν βάτον ἐν μέσῳ φλογῶν, ἡ ὁποία, παρ' ὅτι περιεφλέγετο, δὲν κατεκαίετο, οὔτε ὑφίστατο καταστροφικὴν τινα φθορὰν ἐκ τῶν φλογῶν, ἀλλὰ παρέμενεν ἀκατάφλεκτος καὶ ἀκατάφθορος³⁴.

Κατὰ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐλάμβανε χώραν τὸ περιέργον ἐκεῖνο συμβάν, μὲ τὴν φλεγομένην ἀλλὰ μὴ κατακαιομένην βάτον, ἀντελήφθη ὁ Μωϋσῆς, ὅτι οὐδόλως ἐπρόκειτο περὶ συνήθους τινὸς ἢ τυχαίου γεγονότος. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι εἰς τὸ μασωριτικὸν ἐβραϊκὸν κείμενον χρησιμοποιεῖται εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν, ἥτοι τὴν τῆς φλεγομένης βάτου, τὸ ρῆμα *ba'ar*, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνάπτειν, τοῦ καίειν, τοῦ φλέγειν κ.λπ. («καίεται πυρί»), εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν, ἥτοι τὴν τῆς μὴ κατακαιομένης (βάτου), χρησιμοποιεῖται τὸ ρῆμα *'akhal*, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναλίσκειν, τοῦ βιβρώσκειν, τοῦ κατακαίειν, τοῦ κατεσθίειν κ.λπ. («οὐ κατακαίεται»)³⁵. Ἐκ τῆς χρήσεως τῶν δύο τούτων, προσφυῶν διὰ τὰς ἐν προκειμένῳ περιπτώσεις, ἐβραϊκῶν λέξεων, ἀποδεικνύεται ὅτι εὐσταθοῦν πλήρως τὰ ὅσα ἀναφέρονται ἐν Ἑξ. 3,2, περὶ τῆς φλεγομένης καὶ μὴ κατακαιομένης βάτου.

Ἐκπληκτος καί, φυσικῶς τῷ λόγῳ, περιέργος ὁ Μωϋσῆς, ἐξεδήλωσε τὴν διάθεσιν νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον εὗρισκετο ἡ ἀφλεκτος βάτος, διὰ νὰ παρακολουθήσῃ καλύτερον τὸ παράδοξον θέαμα, τὸ ὁποῖον τοῦ εἶχεν ἐλκύσει τὴν προσοχήν, καὶ διὰ νὰ διαπιστώσῃ διατί αὕτη, καίτοι ἐφλογίζετο, δὲν κατεκαίετο, καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἀντιληφθῇ πλήρως περὶ τίνος ἐπρόκειτο μὲ τὸν φλεγόμενον ἐκεῖνον θάμνον. Ἡ ἐν Ἑξ. 3,3 φράσις «παρελθὼν

32. Βλ. Philon d' Alexandrie, *μν. ἔργ.*, αὐτόθι.

33. Ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τοῦ Μωϋσέως. Εἰσαγωγή - κείμενο - μετάφραση - σχόλια*, ὑπὸ Ἀρχ. Π. Μπρούσαλη, Ἀθήναι 1990, σελ. 54.

34. Τὸ εὐρὲως γνωστὸν θαμνώδες καὶ ἀκανθῶδες τοῦτο φυτὸν, ἡ βάτος, φύεται πλουσίως καὶ ἐπὶ τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν τῆς Σιναϊτικῆς χερσονήσου (βλ. E.W.G. Masterman - R.A. Barclay, «*Bush (seneh)*», ἐν J. Hastings - F.C. Grant - H.H. Rowley, *Dictionary of the Bible, second edition*, Edinburgh, 1963, σελ. 116).

35. Βλ. L. Koehler - W. Baumgartner, κ.ἀ., *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, dritte Auflage, Leiden 1967-1995, σελ. 44 ἐξ. καὶ 139 ἐξ. ἀντιστοίχως.

ὄψομαι τὸ ὄραμα τὸ μέγα τοῦτο» ὑποδηλώνει, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὅτι οὗτος δὲν εὐρίσκετο πρὸ τῆς βάτου ἢ πλησίον αὐτῆς, ἀλλ' ὅτι εἶδε ταύτην ἐκ μακρῆς ἀποστάσεως. Διὰ τοῦτο καὶ ἐπεδίωξε νὰ τὴν προσεγγίση, παρεκλίνων, τρόπον τινά, ἀπὸ τὸ καθ' ἡμέραν ποιμενικὸν δρομολόγιόν του εἰς τοὺς βοσκοτόπους τοῦ Χωρηβ καὶ διερχόμενος ἐκ τοῦ ἐν λόγῳ σημείου, διὰ νὰ περιεργασθῇ τὸ μυστηριώδες ἐκεῖνο θέαμα καὶ νὰ δυνηθῇ, ἐνδεχομένως, νὰ ἐξηγήσῃ πόθεν προήρχετο τοῦτο. Ἐὰν μάλιστα λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ἀντίστοιχον τοῦ «*παρελθὼν*» τῶν *Ο'* ἐβραϊκὸν *'assouga-na'*, ἐκ τοῦ ῥήματος *sour*, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν Κἀλ διάθεσιν χρησιμοποιεῖται, ὡς ἐνταῦθα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ παρεκλίνειν, δέον νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὡς ἄνω ἄποψιν.

Κατευθυνόμενος, ὅμως, ὁ Μωϋσῆς πρὸς τὸ μέρος ὅπου περιεφλέγετο ὁ παράδοξος ἐκεῖνος θάμνος, ἐκλήθη ἐκ θείας φωνῆς, ἐξερχομένης ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ ἐν λόγῳ φυτοῦ, αἰφνιδίως καὶ ἄνευ ἄλλης τινὸς διαδικασίας, καὶ μάλιστα μὲ τὸ ὄνομά του («*Μωϋσῆ, Μωϋσῆ*»), καὶ χωρὶς νὰ λέγεται ἄλλο τι σχετικὸν πρὸς τὴν κλήσιν ταύτην. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀκούει, εἰς τὴν πραγματικότητα, τὸν ἴδιον τὸν Θεὸν καὶ βλέπει αὐτὸν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ πυρός, τοῦ συμβολίζοντος τὴν θεότητα καὶ ἐκπηδήσαντος ἀπὸ τὴν ἐκεῖ πλησίον φλεγομένην βάτον.

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ λεχθῇ, ὅτι κατὰ τινὰ ἄποψιν ὁ Μωϋσῆς δὲν ἦλθεν εἰς ἐπαφήν μὲ τὸν ἴδιον τὸν Θεόν, ἀλλὰ μὲ τὸν ἄγγελον αὐτοῦ (ἐβραϊστὶ *mal'akh Jahwe*). Βεβαίως, ἐν *Ἐξ.* 3,2 τὸ κεῖμενον ἔχει «*ἄγγελος Κυρίου*», ἀλλ' ἐν στίχῳ 4 ἔχει «*Κύριος*», ἐνῷ ἐν στίχῳ 6 ἔχει «*ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς τοῦ πατρός σου*» καὶ ειδικώτερον «*ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ*». Προφανῶς ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἄγγελος δὲν ἀντιδιαστέλλονται ἐνταῦθα σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων³⁶. Δέον, ἐπίσης, νὰ λεχθῇ, ὅτι τὸ *mal'akh Jahwe* ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπεσταλμένου, τοῦ ἀγγέλου τοῦ Κυρίου, τοῦ προφήτου ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Ἰσραὴλ ὡς ἔθνους³⁷. Ἦτο φυσικώτερον, πάντως, διὰ τοῦ πυρός νὰ δηλοῦται ἐνταῦθα ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ καὶ ὄχι τοῦ ἀγγέλου. Καὶ τὸ ἐν στίχῳ 4 ἀναφερόμενον ὅτι ὁ «*Κύριος*» ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Μωϋσῆν (ὡς ἐπίσης καὶ ἐν στίχῳ 6 ὁ «*Θεός*»), καὶ τὸν καλεῖ πρὸς αὐτόν, φανερῶνει ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀγγέλου ἀλλὰ περὶ τοῦ

36. Βλ. καὶ H. Schneider, *Exodus*, Würzburg 1952, σελ. 10 (Echter - Bibel). Πρὸβλ. καὶ B. Βέλλα, «*Mal'akh Jahwe*», ἐν *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* Ἀλεξανδρείας 1931, σελ. 254 ἐξ.

37. Βλ. καὶ I. Λάουνδς, *Λεξικὸν ἐβραϊκο-νεοελληνικὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, ἐν *Μελίτῃ* 1842, σελ. 468.

Θεοῦ. Ὡσαύτως καὶ τὸ ἐν Δευτ. 33,16 ἀναφερόμενον «καὶ τὰ δεκτὰ τῷ ὀφθέντι ἐν τῇ βάτῳ», τὸ ὁποῖον ὁμιλεῖ περὶ τῆς εὐνοίας τοῦ ὀφθέντος ἐν τῇ βάτῳ Θεοῦ, φανερώνει τὸ αὐτό, ἀσφαλῶς. Ἐπίσης τὸ ἐν Πράξ. 7,31 ἀναφερόμενον, ὅτι ὁ Μωϋσῆς ἤκουσε «φωνὴν Κυρίου», μαρτυρεῖ πάλιν τὸ αὐτό.

Δὲν πρέπει, ἐν τοσοῦτῳ, νὰ ἀγνοηθῇ, ὅτι ἐν Πράξ. 7,30 ἀναφέρεται σχετικῶς περὶ τοῦ Μωϋσέως, ὅτι «ᾤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου» καὶ ἐν στίχῳ 35, ὅτι «τοῦτον τὸν Μωϋσῆν... ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ». Ἐντεῦθεν φαίνεται, ὅτι αἱ σχετικαὶ βιβλικαὶ πληροφορίαι δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι πρὸς τὰ περὶ τὰς πεντατευχίους πηγὰς φιλολογικὰ ζητήματα. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς, ὅτι ἐν Μάρκ. 12,26 ἀναφέρεται, ὅτι εἰς τὸ περιστάτικόν τοῦτο μὲ τὴν φλεγομένην βάτον, ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται λέγων ὅτι εἶναι «ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ». Ἐπομένως δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀγγέλου ἀλλὰ περὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἐμφανίζεται εἰς τὸν Μωϋσῆν ὡς πῦρ, ἀφοῦ μάλιστα τὸ πῦρ συμβολίζει τὴν θεότητα³⁸. Ἐξ ἄλλου τὸ ὅτι ὁ Μωϋσῆς ὠμίλει ἔντρομος ὅτε εὗρίσκετο πλησίον τῆς βάτου, ὡς τοῦλάχιστον ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ Ἐξ. 3,6βγ³⁹, φανερώνει, ἀναμφισβητήτως, ὅτι ἡσθάνετο ἑαυτὸν συνδιαλεγόμενον μετὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Θεοῦ, τοῦ φοβεροῦ Γιαχβέ, καὶ ὄχι μετὰ τοῦ ἀγγέλου του.

Πρέπει, ὡσαύτως, νὰ ὑπογραμμισθῇ, ὅτι τινὲς τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς Ἰουστίνος, ἐπηρεασμένοι, πιθανώτατα, ἀπὸ τὸν Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρεῖα, βλέπουν ὑπὸ τὸν ἄγγελον τοῦτον τὸ δεύτερον πρόσωπον τῆς Ἀγίας Τριάδος, τὸν ἄσαρκον εἰσέτι Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ⁴⁰. Συναφῶς ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας ἐπαναλαμβάνει τὸ βιβλικὸν κείμενον γράφων: «Καὶ ᾤφθη αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου» (αἱ ὑπογραμμίσεις ἰδικαί μου) «ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τοῦ βάτου»⁴¹. Ἄλλ' ἐν συνεχείᾳ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Θεοῦ, ἐπαναλαμβάνων καὶ ἐδῶ τὸ βιβλικὸν κείμενον, ἐν

38. Παρόμοια βλ. καὶ ἐν Λουκ. 20,37, ὡς ἐπίσης καὶ ἐν Πράξ. 7,32.

39. «Ἀπέστρεψε δὲ Μωϋσῆς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· εὐλαβεῖτο γὰρ κατεμβλέψαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ».

40. Βλ. ἐιδικώτερον Α. Κνιάζεφ, «Ἄγγελος τοῦ Γιαχβέ», ἐν *Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαιδεῖᾳ*, ἐκδ. Α. Μαρτίνος, τόμ. 1, Ἀθῆναι 1962, στήλ. 179 καὶ Ι. Τσαγγαλίδη, *Ἰουστίνος ὁ μάρτυς καὶ φιλόσοφος (sic) ὡς ἐρμηνευτὴς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 50.

41. Κυρίλλου, Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, «Γλαφυρὼν εἰς τὴν Ἐξοδον», ἐν J.-P. Migne, *PG*, τόμ. 69, στήλ. 412 (Ἐξ. 3,2).

τῷ ὁποίῳ ἀναφέρεται ὅτι «ἐκάλεσεν αὐτὸν ὁ Κύριος ἐκ τοῦ βάτου...»⁴². Κατὰ τὸν Προκόπιον τὸν Γαζαῖον «ᾠφθη μὲν Μωϋσῇ οὐχ ὁ Κύριος, ἀλλ' ὁ ἄγγελος· ἐκάλεσε δὲ αὐτὸν οὐκ ἐπὶ ὁ ἄγγελος, ἀλλ' ὁ Κύριος»⁴³. Παρατηρεῖ δὲ περαιτέρω οὗτος, ὅτι «οὐ πῦρ λαλεῖ τῷ Μωϋσῇ ἐν τῇ βάτῳ, οὐδὲ πῦρ νομοθετεῖ τῷ λαῷ ἐν τῷ ὄρει, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἐν πυρί»⁴⁴. Ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρου ἐπικαλεῖται πολλὰ σημεῖα τοῦ τρίτου κεφαλαίου τῆς Ἑξόδου, τὰ ὁποῖα φανερώουν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀγγέλου ἀλλὰ περὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ λέγει σχετικῶς: «Καὶ ὅλον δὲ τὸ χωρίον δείκνυσι Θεὸν ὄντα τὸν ὀφθέντα. Κέκληκε δὲ αὐτὸν καὶ ἄγγελον, ἵνα γνῶμεν ὅτι ὁ ὀφθεὶς οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ»⁴⁵. Καὶ καταλήγων λέγει ὅτι ἦτο ἐν προκειμένῳ «ὁ μονογενὴς Υἱός, ὁ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος· ὁ τοῖς ἱεροῖς μαθηταῖς εἰρηκῶς Πάντα ὅσα ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς μου δεδήλωκα ὑμῖν»⁴⁶. Τέλος, ὑπὸ τῶν νεωτέρων καὶ τῶν συγχρόνων παλαιοδιαθηκολόγων διετυπώθησαν ἐνδιαφέρονται θεωρίαι διὰ τὴν λύσιν τοῦ δυσχεροῦς, ὅπως οὐ ποτε, προβλήματος τούτου⁴⁷.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἐν προκειμένῳ «ἀγγέλου τοῦ Κυρίου», δέον νὰ λεχθοῦν τὰ ἑξῆς: Τὸ ἐπουράνιον τοῦτο ὄν, ἀποστελλόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διὰ νὰ μεταδώσῃ εἰς αὐτοὺς θεῖα μηνύματα ἢ διὰ νὰ προστατεύσῃ ἢ νὰ τοὺς κατευθύνῃ καὶ καθοδηγήσῃ, ὡς ἔχον, οἰονεῖ, ἐξουσίαν ἐπ' αὐτῶν, ἐμφανίζεται εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἐνεργοῦν ὡς ἐὰν ἦτο ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ἐνῶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις διαστέλλεται σαφῶς ἀπὸ αὐτόν⁴⁸. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅτι ἐν Ἠσ. 63,9 ἐπίσης διαστέλλεται ὁ Γιαχβὲ ἀπὸ τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ κείμενον τῆς μεταφράσεως τῶν Ο' ⁴⁹.

42. Ἐνθ' ἀνωτ., στήλ. 413 (Ἑξ. 3,4).

43. Προκόπιου τοῦ Γαζαίου, *μν. ἔργ.*, στήλ. 524.

44. Ἐνθ' ἀνωτ., στήλ. 525.

45. Θεοδώρητου, Ἐπισκόπου Κυρίου, «Εἰς τὰ ἅπορα τῆς Θείας Γραφῆς κατ' ἐκλογὴν. Ἐρωτήσεις εἰς τὴν Ἑξοδον», ἐν J.-P. Migne, *PG*, τόμ. 80, στήλ. 229.

46. Ἐνθ' ἀνωτέρω.

47. Βλ. σχετικῶς ἐν Β. Βέλλα, *Mal'akh Jahwe*, ἐνθ' ἀνωτέρω, καὶ ἐν Α. Κνιάζεφ, *μν. ἔργ.*, στήλ. 179-180.

48. Βλ. καὶ Α. Κνιάζεφ, *ἐνθ' ἀνωτ.*, στήλ. 177-178.

49. Βλ. τὴν χαρακτηριστικὴν ἐν προκειμένῳ ρῆσιν τοῦ Ἠσαίου, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν διὰ τοῦ Κυρίου διάσωσιν τῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐξεληθόντων Ἰσραηλιτῶν: «Οὐ πρέσβυς οὐδὲ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς Κύριος ἔσωσεν αὐτούς». Ἡ ρῆσις αὕτη ἔχει ἐπιδράσει καὶ εἰς τὴν ὑμνογραφίαν τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὡς μαρτυρεῖ γνωστὸν τροπάριον τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, ὅπου ἀναγινώσκομεν: «οὕτε γὰρ ἄγγελος

Σημειωτέον ὅτι ἐμφανίζεται μὲν καὶ ἐν τῇ βάτῳ ἄγγελος εἰς τὸν Μωϋσῆν, ὁμιλεῖ ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ καὶ ὄχι ὁ ἄγγελος⁵⁰.

Γ'. Εἰς τὴν ἀκουσθεῖσαν θεῖαν φωνὴν ἀπήντησεν ὁ Μωϋσῆς λέγων «*ίδου ἐγώ*»⁵¹. Ἐλαβεν, ὅμως, ἀμέσως ἐντολὴν νὰ μὴ προχωρήσῃ καὶ νὰ μὴ πατήσῃ τὸν τόπον ἐκεῖνον καὶ οὔτε καὶ νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτόν, ἐὰν προηγουμένως δὲν ἀποβάλλῃ τὰ ὑποδήματά του, διότι, ὡς εἶπεν ἡ θεία φωνή, ὁ ἐν λόγῳ τόπος ἦτο ἅγιος⁵². Καὶ πράγματι ἦτο ἅγιος καὶ ἱερός, ἐφ' ὅσον συνωμίλει αὐτόθι ὁ ἄνθρωπος μετὰ τοῦ Θεοῦ⁵³.

Ἐπὶ τῆς σχετικῆς ἐντολῆς «*λύσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου*», ἐγένοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν θεολόγων διάφορα σχόλια⁵⁴. Ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρου, ἐρωτῶν «*διατί προσετάχθη ὁ Μωϋσῆς τὸ ὑπόδημα λύσαι*», ἀπορρίπτει τὴν ὑπὸ τινων διατυπωθεῖσαν ἄποψιν, καθ' ἣν διετάχθη νὰ πράξῃ οὕτως, «*ἵνα γυμνοῖς τοῖς ποσὶν ἀγιάσῃ τὴν γῆν*»⁵⁵. Αἰτιολογεῖ δὲ τὴν ἀντίρρησην τοῦ ταύτην λέγων: «*Τοῦ Θεοῦ τὸν τόπον καθιερώσαντος, καὶ τούτου χάριν ἅγιον ὀνομάσαντος, περιττὸν οἶμαι λέγειν Μωϋσέα τοῖς ποσὶν ἀγιάσαι τὸν τόπον*»⁵⁶. Καὶ φρονεῖ, ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἐντολὴ ἐδόθη εἰς τὸν Μωϋσῆν, «*ὥστε μετὰ δέους τῶν προσοσιζομένων ἀκούσαι*», πιστεύων συγχρόνως περὶ αὐτοῦ (τοῦ Μωϋσέως), ὅτι «*προπαιδεύεται*» οὗτος, «*πῶς χρὴ τοὺς ἱερεῖας ἐν τῇ σκηνῇ λειτουργεῖν. Γυμνοῖς γὰρ κάκεινοι ποσὶ τὰς λειτουργίας ἐπετέλουν καὶ τὰς θυσίας*»⁵⁷. Κατὰ μίαν νεωτέραν ἄποψιν, διὰ τῆς ἐξαγωγῆς τῶν ὑποδημάτων πρόκειται περὶ τινος τελετουργικοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ πρωταρχικὴ σημασία εἶναι σκοτεινὴ⁵⁸.

οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἔσωσας ἡμᾶς» (βλ. τὴν Ἀκολουθίαν τῶν Ὁρῶν τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης Παρασκευῆς [Ὁρα Α', ἥχος α']).

50. Βλ. Ἑξ. 3,2 ἐξ.

51. Τὸ κείμενον τῶν Ο' ἔχει «*τί ἐστίν*;», ἥτοι «*τί συμβαίνει*;».

52. «*Μὴ ἐγγίγῃς ὧδε· λύσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἔστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν*» (Ἑξ. 3,5).

53. Παρόμοια βλ. καὶ ἐν H. W. Hertzberg, *Die Bücher Josua, Richter, Ruth*, dritte Auflage, Göttingen 1965, σελ. 37 (Das Alte Testament Deutsch).

54. Βλ. καὶ Διοδώρου, Ἐπισκόπου Ταρσοῦ, «Ἑρμηνευτικὰ ἀποσπάσματα (Fragmenta) εἰς τὴν Ἑξοδον», ἐν J.-P. Migne, *PG*, τόμ. 33, στήλ. 1581.

55. Θεοδώρητου, Ἐπισκόπου Κύρου, ἐνθ' ἀνωτέρω.

56. Αὐτόθι.

57. Ἐνθ' ἀνωτ., στήλ. 230.

58. Βλ. V. Fritz, *Das Buch Josua*, Tübingen 1994, σελ. 65 (Handbuch zum Alten Testament, ἐκδ. M. Köckert - R. Smend).

Τὸ βιβλικὸν κείμενον δὲν ἀναφέρει ἐνταῦθα, οὔτε ἀλλαχοῦ⁵⁹, ἀν ὁ Μωϋσῆς, ὑπακούων εἰς τὴν, ὡς ἄνω, αὐστηρὰν ἐντολήν, ἀπέβαλε τὰ ὑποδήματά του. Ἡ ψυχολογική, ὅμως, κατάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθη οὗτος κατὰ τὴν κρίσιμον καὶ φόβον ἐμποιοῦσαν στιγμήν ἐκείνην, μαρτυρεῖ ὅτι, ἔντρομος γενόμενος, θὰ ἐπραξε πάραυτα καὶ ἄνευ ἀντιρρήσεώς τινος, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε προσταχθῇ⁶⁰. Εἰρήσθω δὲ ἐν παρόδῳ, ὅτι ἴσως ἐντεῦθεν, ἦτοι ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου, καθιερώθη καὶ ἐπεβλήθη ὁ ὑπέριστατος σεβασμὸς πρὸς τὸν χώρον τῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἐξηγεῖται ὅτι οἱ ἱερεῖς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπετέλουν γυμνόποδες τὰ περὶ τὸ θυσιαστήριον ἱερατικά των καθήκοντα, ὡς ἐπίσης καὶ ὅτι οἱ μωαμεθανοὶ ἀποβάλλουν τὰ ὑποδήματά των πρὸ τῆς εἰσόδου των εἰς τὸ μουσουλμανικὸν τέμενος⁶¹.

Ἐν συνεχείᾳ, ἀποκαλυπτόμενος ὁ Θεὸς εὐθέως καὶ ἐξακολουθῶν νὰ ἔχη τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὴν συνομιλίαν ἐκείνην, λέγει προσέτι εἰς τὸν Μωϋσῆν, ὅτι εἶναι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων του καὶ δὴ, ὡς προανεφέρθη, «ὁ Θεὸς Ἀβραάμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ»⁶². Ὁ Μωϋσῆς περιήλθεν ἀπροόπτως, ἀν ὅχι καὶ ἀπροκλήτως, εἰς ἐκστατικὴν κατάστασιν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀπολέσῃ τὴν αὐτοσυνειδησίαν του. Ἐκστασιασμένος δὲ καὶ ὅπωςδῆποτε ἔντρομος καὶ τεταραγμένος ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῶν ὡς ἄνω λόγων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀπαντήσῃ τι ἐπ' αὐτῶν. Ἔστρεψεν, ὅμως, ἐσπευσμένως πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν τὸ πρόσωπόν του, διότι ἐφοβεῖτο νὰ ἀντικρύσῃ τὸν Θεόν⁶³, ἔστω καὶ ἀπλῶς καὶ μόνον ὁμιλοῦντα ἢ ἀκουόμενον, διὰ νὰ μὴ κινδυνεύσῃ νὰ

59. Βλ. π.χ. ἐν Πράξ. 7,33.

60. Εἶναι ἀξιοπερὶσεκτον ὅτι εἰς τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν τοῦ περὶ τὴν βάτον θαυμαστοῦ περιστατικοῦ, ἀπεικονίζεται ὁ Μωϋσῆς λύων τὰ ὑποδήματά του (βλ. καὶ Θ. Ἀλιπράντη, *Ὁ Μωϋσῆς ἐπὶ τοῦ ὄρους Σινᾶ. Εἰκονογραφία τῆς κλήσεως τοῦ Μωϋσέως καὶ τῆς παραλαβῆς τοῦ Νόμου*, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 8,31 κ.ά.). Ἐν τῷ χωρίῳ δὲ *Ἰησ. Ν.* 5,15, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ διετάχθη, εἰς παρομοίαν περιήλθωσιν, ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, νὰ ἀποβάλῃ τὰ ὑποδήματά του, βλέπομεν ὅτι ὑπῆκουσεν ἀμέσως, καὶ «ἐπραξεν οὕτως», ὡς ἔχει τὸ μασωριτικὸν ἑβραϊκὸν κείμενον. (Ἡ φράσις αὕτη τοῦ ἑβραϊκοῦ δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὸ κείμενον τῶν Ο', ἴσως ὡς αὐτονόητος).

61. Βλ. καὶ P. Heinisch, *Das Bush Exodus*, σελ. 49.

62. Τὸν Θεὸν αὐτὸν «τῶν πατέρων» του εἶχε γνωρίσει ὁ Μωϋσῆς προφανῶς ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς του γονεῖς, ὅταν ἔζη ἀκόμη εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ βασιλικά ἀνάκτορα, ὅπου, ὡς δύναται τις νὰ εἰκάσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν *Ἐξ.* 2, 1-10 πληροφοριῶν, ὁμοῦ μετὰ τῆς πριγκιπικῆς μορφώσεως καὶ πέραν πάσης ἄλλης τοιαύτης, περὶ τῆς ὁποίας ἐγένετο προηγουμένως λόγος, ἔλαβεν οὗτος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, καὶ παιδεῖαν ἑβραϊκὴν, ἀναφερομένην εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν πατρίδα τῶν Ἑβραίων γεννητόρων του.

63. «Εὐλαβεῖτο γὰρ κατεμβλέψαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ» (*Ἐξ.* 3,6γ).

ἀποθάνῃ ἢ νὰ ὑποστῇ σοβαράν τινα συμφοράν. Καὶ τοῦτο διότι, κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐβραϊκὴν ἀντίληψιν, ἡ θέα τοῦ Θεοῦ ἐμποιεῖ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸν φόβον, ὅτι θὰ δεινοπαθήσῃ, μάλιστα δὲ καὶ μέχρι θανάτου⁶⁴. Σημειωτέον ὅτι κατὰ τὸν Scharbert, ὁ Μωϋσῆς δὲν ἀπέβαλε τὰ ὑποδήματά του, ἀπέκρυπεν, ὅμως, τὸ πρόσωπόν του ἐκ σεβασμοῦ⁶⁵.

Ἡ συγκλονιστικὴ αὕτη σκηνὴ ἐμφανίζεται σχεδὸν ὁμοία πρὸς ἐκείνην μὲ τὸν προφήτην Ἡλίαν, ὁ ὁποῖος, ὅταν διησθάνθῃ τὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν πρὸ αὐτοῦ διέλευσιν τοῦ ὑπερβατικοῦ Θεοῦ, ἐξεικονιζομένου, βεβαίως, ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφήν, καὶ ἤκουσε τὴν θεϊὰν φωνήν, «ἐπεκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐν τῇ μῆλωτῇ ἑαυτοῦ», φοβούμενος μήπως ἴδῃ αὐτόν, ἐκείθεν ἀνθρωπομορφικῶς διερχόμενον, καὶ ἀποθάνῃ⁶⁶, διὰ τὸν προαναφερθέντα λόγον.

Ὡσαύτως καὶ ὁ μέγας προφήτης Ἡσαΐας, ὅστις, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κλήσιν του εἰς τὸ προφητικὸν ἄξιωμα, ἐκδηλώνει ἐντόνως τὸν φόβον τὸν ὁποῖον ἠσθάνθη, ὅταν, εὐρισκόμενος καὶ προσευχόμενος, πιθανῶς, ἐν τῷ ναῷ, «εἶδε τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ»⁶⁷, καὶ ἐντρομος εἶπεν· «ὦ τάλας ἐγώ, ὅτι κατανένυμαι» (ταλαίπωρος ἐγώ, εἶμαι χαμένος), «ὅτι ἄνθρωπος ὢν καὶ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχων, ἐν μέσῳ λαοῦ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχοντος ἐγὼ οἰκῶ καὶ τὸν βασιλέα Κύριον Σαβαῶθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου»⁶⁸. Προσθέτει δὲ ὁ Ἡσαΐας, ὅτι ἔσπευσεν ἐν ἐκ τῶν ἐξαπτερύγων Σεραφεῖμ, τὰ ὁποῖα περιεκύκλουν τὸν Κύριον, καὶ λαβὼν διὰ λαβίδος ἓνα πεπυρακτωμένον ἄνθρακα ἐκ τοῦ παρακειμένου θυσιαστηρίου, ἤγγισε δι' αὐτοῦ τὰ χεῖλη τοῦ συνταραχθέντος προφήτου καὶ ἐκαθάρισεν αὐτὰ συμβολικῶς ἀπὸ πάσης ἡθικῆς ἀκαθαρσίας καὶ ἁμαρτίας, καὶ οὕτω κατέστησεν αὐτὸν ἄξιον νὰ ὁμιλῇ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ καὶ ἱκανὸν

64. «Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ μὴ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου καὶ ζήσεται» (Ἑξ. 33,20. Πρβλ. καὶ 19,21).

65. Βλ. J. Scharbert, *Exodus*, Würzburg 1989, σελ. 21 (Die Neue Echter Bibel. Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung, ἐκδ. J. Plöger καὶ J. Schreiner).

66. Βλ. Γ' (Α') Βασ. 19,13 καὶ J. A. Montgomery - H. S. Gehman, *The Books of Kings*, Edinburgh 1986, σελ. 314 (The International Critical Commentary). Πρβλ. καὶ G. Hentschel, 1. *Könige*, Würzburg 1984, σελ. 117-118 (Die Neue Echter Bibel. Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung).

67. Ἡσ. 6,1. Πρβλ. καὶ τὴν παρομοίαν περὶπτωσιν μὲ τὸν προφήτην Μιχαῖαν ἐν Γ' (Α') Βασ. 22,19.

68. Ἡσ. 6,5.

πλέον νὰ ἀναλάβῃ τὸ προφητικὸν ἔργον⁶⁹. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς, ὅτι τὰ Σεραφεῖμ, τὰ ὁποῖα περιεστοίχιζον τὸν Κύριον, κατεκάλυπτον μὲ τὰς δύο ἐκ τῶν ἑξ περυγῶν των τὰ πρόσωπα αὐτῶν⁷⁰, ἐνθυμίζοντα οὕτω τὸν Μωϋσῆν, ὅστις «ἀπέστρεψεν... τὸ πρόσωπον αὐτοῦ»⁷¹, ὅταν εὗρέθη κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, φοβούμενος ὅτι, ἐὰν ἔβλεπεν αὐτόν, ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀποθάνῃ⁷².

Παρομοίαν κατάστασιν τρόμου ἔζησαν ὁ Ἰσραηλῆτης Μανωέ, ὁ πατήρ τοῦ περιβοήτου Σαμψών, τοῦ Κριτοῦ τοῦ Ἰσραήλ, καὶ ἡ σύζυγός του, ὅτε ἀμφότεροι εἶδον τὸν ἄγγελον Κυρίου. Ὁ Μανωέ, φοβηθεὶς ἔνεκα τούτου μήπως ἀποθάνουν, εἶπε πρὸς αὐτήν· «θανάτῳ θανατούμεθα, ὅτι Θεὸν εἶδομεν»⁷³, συμφώνως πρὸς τὴν προαναφερθεῖσαν ταύτην παναρχαίαν πίστιν τῶν Ἑβραίων⁷⁴. Τὰ περιστατικὰ ταῦτα ὑπενθυμίζουν τὴν, κατὰ τὰ ἐν Γέν. 28,11 ἑξ., ἀποκάλυψιν ὑπὸ τοῦ Ἰσραηλῆτου πατριάρχου Ἰακώβ τὴν ἱερότητα τοῦ λατρευτικοῦ τόπου τῆς Βαιθήλ⁷⁵.

Τὸ κατὰ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐπικίνδυνον τῆς προσωπικῆς συναντήσεως τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τοῦ Θεοῦ («ἐνώπιος ἐνωπίω»)⁷⁶ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἁμαρτίαν, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὸν ἐν αὐτῇ ζῶντα ἄνθρωπον ἠθικῶς ἀκάθαρτον καὶ μὴ δυνάμενον νὰ τολμήσῃ νὰ

69. Πρβλ. καὶ F. Feldmann, *Das Buch Isaias*, Erster Halbband, Münster in Westf. 1925, σελ. 69 (Exegetisches Handbuch zum Alten Testament).

70. Βλ. *Ἠσ.* 6,2.

71. *Ἐξ.* 3,6β.

72. Τὸ γεγονὸς ὅτι, κατὰ τὰ ἐν Δευτ. 5,24 ἀναφερόμενα, ὁ ἰσραηλιτικὸς λαὸς διαπιστώνει, ἐκπληκτος ἀλλὰ καὶ εὐτυχής, ὅτι, καίτοι ἤκουσε τὸν Θεὸν ὁμιλοῦντα, ἐν τούτοις δὲν ἀπέθανεν ἀλλ' ἐπέζησε καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ πάθῃ τίποτε, πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν φιλευσπλαγχίαν τοῦ Θεοῦ ἔναντι τοῦ δεινῶς δοκιμαζομένου λαοῦ του, καὶ νὰ ἐπιβεβαιώνῃ τοιοῦτοτρόπως τὸν ὡς ἄνω κανόνα. Πρβλ. καὶ E. Nielsen, *Deuteronomium*, Tübingen 1995, σελ. 80 (Handbuch zum Alten Testament) καὶ G. Braulik, *Deuteronomium 1-16,17*, Würzburg 1986, σελ. 53 (Die Neue Echter Bibel. Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung).

73. *Κριτ.* 13,22. Ὁ κώδιξ Α τῶν Ο' ἔχει «ἐωράκαμεν».

74. Βλ. καὶ G. F. Moore, *Judges*, Edinburgh 1989, σελ. 324 (The International Critical Commentary). Πρβλ. καὶ M. Görg, *Richter*, Würzburg 1993, σελ. 71 (Die Neue Echter Bibel. Kommentar zum Alten Testament mit der Einheitsübersetzung).

75. Βλ. ἰδίως τὸ χωρίον: «καὶ ἐξηγέρθη Ἰακώβ ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ καὶ εἶπεν· ὅτι ἔστι Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν. Καὶ ἐφοβήθη καὶ εἶπεν· ὡς φοβερός ὁ τόπος οὗτος· οὐκ ἔστι τοῦτο ἀλλ' ἡ οἰκὸς Θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ» (Γέν. 28, 16-17). Πρβλ. καὶ M. Noth, *Das Zweite Buch Mose, Exodus*, siebente Auflage, Göttingen 1984, σελ. 26 (Das Alte Testament Deutsch).

76. *Ἐξ.* 33,11.

προσεγγίση τὸν Θεόν⁷⁷. Δι' αὐτὸ δὲ καὶ ἐν Ἑσ. 6, 6-7 ἀναφέρεται, ὅτι ἀπεστάλη πρὸς τὸν ἐν ψυχικῇ ταραχῇ διατελοῦντα καὶ τρέμοντα ἐκ φόβου Ἑσαΐαν ἐν ἐκ τῶν Σεραφεὶμ καὶ ἐκαθάρισεν αὐτὸν εἰς τὸ στόμα διὰ τοῦ πεπυρακτωμένου, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἄνθρακος⁷⁸.

Πρέπει ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ, ὅτι διὰ πυρὸς καὶ φλογὸς ἀπεκαλύφθη ὁ Θεὸς καὶ εἰς τὸν Ἀβραάμ, ὅταν ὁ τελευταῖος οὗτος εἶδε πρὸ αὐτοῦ κλίβανον καπνίζομενον, ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ὁποῖου ἐξήρχοντο σπινθήρες («λαμπάδες πυρὸς»)⁷⁹, διὰ τῶν ὁποίων ἐσυμβολίζετο, πράγματι, ἡ θεία παρουσία. Προσφυῶς δέ, ἐξ ἀφορμῆς τούτων, καὶ ὁ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος λέγει ὅτι «καὶ διὰ τοῦ Μωϋσέως ὁ Νόμος πυρὶ δίδεται»⁸⁰. Ὡσαύτως ἐμφάνισις τοῦ Θεοῦ μετὰ φλογὸς ἀπαντᾷ καὶ ὅταν ὁ Κύριος ὁδηγῇ τοὺς ἐξ Αἰγύπτου ἐξεληθόντας Ἰσραηλίτας διὰ φωτεινῆς νεφέλης, ἥτοι διὰ πυρός⁸¹. Ἡ δὲ κατὰ τὰ ἐν Ἑξ. 3,5 δοθεῖσα εἰς τὸν Μωϋσῆν πρὸ τῆς βάτου ἐντολὴ «λύσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν», ὑπενθυμίζει τὴν καὶ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν γνωστὴν ἐκ τοῦ Ἱησ. Ν. 5,15 παρομοίαν ἐντολὴν πρὸς τὸν ἀντάξιον διάδοχον τοῦ Μωϋσέως εἰς τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, τὸν Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ, «λύσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐφ' ᾧ νῦν ἕστηκας ἐπ' αὐτοῦ, ἅγιός ἐστι», ἐντολὴν, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς τὸν τελευταῖον, ὅτε προητοιμάζετο μετὰ τῶν ὁμοφύλων του Ἰσραηλιτῶν νὰ διαβῇ τὸν Ἰορδάνην καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Γῆν τῆς Ἑπαγγελίας, πρὸς κατάκτησιν καὶ τῆς δυτικῶς τοῦ ποταμοῦ τούτου χώρας. Ἡ κατὰ τὰ ἐν Ἑξ. 3,5 δοθεῖσα ἐντολή, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ κατὰ τὰ ἐν Ἱησ. Ν. 5,15 τοιαύτη, ἀποκαλύπτουν τὴν ἀγιότητα τοῦ τόπου ἐκεῖνου⁸².

Μετὰ ταῦτα ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ καλεῖ τὸν Μωϋσῆν νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ λύτρωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆν δουλείαν καὶ τὴν καταδυναστείαν τῶν Αἰγυπτίων⁸³,

77. Βλ. Ἑσ. 6,5.

78. Βλ. καὶ Ἑσ. 1, 25-26.

79. Γέν. 15,17.

80. Προκόπιου τοῦ Γαζαίου, Εἰς τὴν Γένεσιν Ἑρμηνεία, ἐν J.-P. Migne, PG, τόμ. 87, στήλ. 340.

81. Ἑξ. 13, 21-22 καὶ 14, 19-20.

82. Βλ. J. Gray, *Josua, Judges and Ruth*, London and Edinburgh 1967, σελ. 75 (The Century Bible).

83. Ἡ ἐκ τοῦ ἡρέμου καὶ ταπεινοῦ ποιμενικοῦ βίου τοιαύτη κλῆσις τοῦ Μωϋσέως ὑπενθυμίζει τὴν ἐπίσης «ἐκ τῶν προβάτων» παρομοίαν κλῆσιν τοῦ Ἀμῶς εἰς τὸ προφητικὸν ἀξίωμα βραδύτερον. («Καὶ ἀνέλαβέ με Κύριος ἐκ τῶν προβάτων καὶ εἶπε Κύριος πρὸς με· βάδιζε προφήτευσον ἐπὶ τὸν λαόν μου Ἰσραὴλ» [Ἀμῶς 7,15]). Ὁ Μωϋσῆς

ἵνα περαιτέρω ὁδηγήσῃ καὶ ἐγκαταστήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν γῆν τῶν πατέρων του, τὴν Χαναάν, τὴν Γῆν τῆς Ἑπαγγελίας⁸⁴. Ὁ δὲ Μωϋσῆς ἀνέλαβε τὸ μέγα καὶ λίαν δυσχερὲς ἔργον τοῦτο, ἀφοῦ προηγουμένως, ὅμως, ἐξεδήλωσε δισταγμούς τινας καὶ ἐξέφρασε διαφόρους ἐπιφυλάξεις⁸⁵.

II. ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΝ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΟΡΑΜΑΤΟΣ

Α'. Παρ' Ἰουδαίοις.

Τὸ μυστηριώδες καὶ θαυμαστὸν θέαμα τῆς φλεγομένης καὶ μὴ κατακαιομένης βάτου συμβολίζει, κατὰ τὴν ἐκ παραδόσεως ἐπικρατοῦσαν ἐβραϊκὴν ἀντίληψιν, τὸν ἰσραηλιτικὸν λαόν. Ὁ ἐν καλῇ σημασίᾳ πολύτεροπος οὗτος λαὸς ὑφίστατο, ὡς ἐλέχθη ἤδη ἐν ἀρχῇ, μεγάλα δεινὰ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἐν Αἰγύπτῳ μακροχρονίου διαμονῆς του, καὶ κυριολεκτικῶς περιεφλέγετο, ἐδαπανᾶτο καὶ ἀνηλίσκετο, διατελὼν ὑπὸ τὸν αἰγυπτιακὸν ζυγόν. Παρὰ πάντα ταῦτα, ὅμως, δὲν κατεκαίετο ὁλοσχερῶς, δὲν ἐξωλοθρεύετο καὶ δὲν ἠφανίζετο, ἀλλὰ, σθεναρῶς ἀνθιστάμενος, κατῴρθανε νὰ ἐπιβιώνῃ καὶ νὰ παραμένῃ σχεδὸν ἀφθαρτος, ὡς ἡ ἐν προκειμένῳ φλεγομένη βάτος.

Ὁ προμνησθεὶς ἐπιφανὴς Ἰουδαῖος φιλόσοφος Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς φρονεῖ τὰ ἐξῆς, σχετικῶς πρὸς τὸν συμβολισμὸν τοῦ ἐκπληκτικωτάτου τούτου θεάματος: Ἡ καιομένη βάτος ἦτο, κατ' αὐτόν, σύμβολον τῶν θυμάτων τῆς ἀδικίας («τῶν ἀδικουμένων») καὶ «τὸ φλέγον πῦρ» (ἦτο σύμβολον) τῶν ὑπαιτίων καὶ αὐτουργῶν τῆς ἀδικίας («τῶν ἀδικούντων»). Τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι αἱ φλόγες δὲν ἔκαιον ἐντελῶς καὶ δὲν ἐξωλόθρευον τὴν ἐν λόγῳ βάτον (ἐσυμβόλιζεν) ὅτι τὰ θύματα τῆς ἀδικίας («οἱ ἀδικούμενοι») δὲν θὰ ἐξωλοθρεύοντο⁸⁶. Προφανῶς ἐνταῦθα ὑπὸ τοὺς «ἀδικουμένους» ἐννοεῖ ὁ Φίλων τοὺς ὑπὸ τὴν αἰγυπτιακὴν δουλείαν διάγοντας Ἑβραίους, οἱ ὅποιοι δὲν θὰ κατεβάλλοντο τελικῶς ἀπὸ τοὺς καταδυναστεύοντας αὐτοὺς Αἰγυπτίους. Καὶ ἐξετάζων μετ' ἀκριβείας τὴν εἰκόνα αὐτὴν, λέγει ὅτι ἡ βάτος ἦτο μὲν

ἦτο τότε ὀγδοήκοντα ἐτῶν καὶ ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός του, ὁ Ἀαρών, ὀγδοήκοντα τριῶν.

84. «Καὶ νῦν δεῦρο ἀποστείλω σε πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου, καὶ ἐξάξεις τὸν λαόν μου τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ τῆς Αἰγύπτου» (Ἐξ. 3, 10).

85. Βλ. Ἐξ. 3, 11 ἐξ.

86. «Σύμβολον γὰρ ὁ μὲν καιόμενος βάτος τῶν ἀδικουμένων, τὸ δὲ φλέγον πῦρ τῶν ἀδικούντων, τὸ δὲ μὴ κατακαίεσθαι τὸ καιόμενον τοῦ μὴ πρὸς τῶν ἐπιθεμένων παρῆρσθαι τοὺς ἀδικουμένους» (Philon d' Alexandrie, *μν. ἔργ.*, σελ. 57-58).

λίαν καχεκτικὸν φυτὸν («ἀσθενέστατον»), ὅχι ὅμως καὶ χωρὶς «ἀγκάθια» («ἄκεντρον»), ὥστε νὰ πληγῶνῃ ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἀπλῶς καὶ μόνον θὰ τὴν ἡγγίζεν· καὶ τὸ πῦρ δὲν τὴν ἐξωλόθρευεν, παρ' ὅτι κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ιδιοσυστασίας τοῦ πυρὸς εἶναι νὰ καταστρέφῃ· ἀντιθέτως μάλιστα τὴν διεφύλαξεν ἄθικτον, καὶ οὕτως ἡ φλεγομένη αὕτη βάτος παρέμενεν ὡς ἦτο πρὶν ἀκόμῃ «ἀνάψῃ» καὶ ἀναφλεγῇ, χωρὶς νὰ ὑποστῇ καμίαν ἀπολύτως φθοράν⁸⁷. Τοιοῦτοτρόπως συμβολίζεται, κατ' αὐτόν, ἡ ἀνθεκτικότης τοῦ ἐβραϊκοῦ λαοῦ, ὅστις, παρ' ὅτι ὑφίστατο μυρίας ταλαιπωρίας, ταπεινώσεις καὶ κακουχίας καὶ διέτρεχε πολλάκις μεγάλους καὶ σοβαροὺς κινδύνους, ἀφορῶντας κυρίως εἰς τὴν ἐπιβίωσίν του, ἐν τούτοις ἐπέπρωτο νὰ ἐπιζῇ, ἀμυνόμενος ἀποτελεσματικῶς ἐναντίον παντὸς ἐπιβουλευομένου αὐτὸν καὶ ἐξερχόμενος νικητής.

Εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἑξόδου καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐν 3,1 ἐξ. ἐξετασθεῖσαν διήγησιν, ἔχομεν μίαν παναρχαίαν ἐβραϊκὴν παράδοσιν, σπουδαιοτάτην καὶ δὴ ἐξ ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι διεδραμάτισαν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἠθικῆς καὶ συναισθηματικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ἀναζωογονήσασαι αὐτήν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον διὰ τῆς εἰκόνης ταύτης ἀντελαμβάνετο ὁ λαὸς οὗτος, ὅτι ἔχει προορισθῇ, τρόπον τινά, νὰ ταλαιπωρῆται μὲν καὶ νὰ ὑφίσταται δοκιμασίας ὡς φλεγομένη βάτος, νὰ μὴ κατακαίεται, ὅμως, τελείως καὶ νὰ μὴ ἀφανίζεται, ἀλλὰ, ἀνανεούμενος χάρις εἰς τὴν χαρακτηρισρίζουσαν αὐτὸν ἀντοχὴν καὶ τὸ ψυχικόν του σθένος, οὐδέποτε νὰ ἐκλείπῃ. Ἡ φλεγομένη, λοιπόν, αὕτη βάτος εἶναι, κατὰ τὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν, ὁ δυναμικὸς καὶ ἀκατάβλητος καὶ τρόπον τινά σκληροστράχηλος λαὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὁ ὁποῖος, παρὰ τὰς ποικίλας ταλαιπωρίας τὰς ὁποίας ὑφίσταται κατὰ καιροὺς, κατορθώνει νὰ ἐπιβιώνῃ καὶ νὰ ἀναπτύσῃ μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιτυχίας τὰς φυσικὰς καὶ πνευματικὰς του δυνάμεις, ἐπιζῶν πάντοτε καὶ ἀκμάζων συνεχῶς.

Εἶναι, ἐπίσης, ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς, ὅτι ὁ συμβολισμὸς τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὁράματος διὰ τοῦ πολλάκις ταλαιπωρουμένου ἀλλ' οὐδέποτε ἐκλείποντος ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, ὑποστηρίζεται καὶ ὑπὸ ἐπιφανοῦς Χριστιανοῦ συγγραφέως, τοῦ Θεοδωρήτου, Ἐπισκόπου Κύρου (βλ. ἐπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀμέσως ἐπομένην παράγραφον [B', 1]).

87. «Ὁ βάτος, ὡς ἐλέχθη, φυτὸν ἀσθενέστατον ἀλλ' οὐδὲ ἄκεντρον ὡς εἰ καὶ μόνον ἐπιψαύσειε τις τιτρώσκειν, οὐτ' ἐξανηλώθη τῷ φύσει δαπανηρῷ πυρὶ, τοῦναντίον δὲ ἐφυλάχθη πρὸς αὐτοῦ καὶ διαμένων ὁποῖος ἦν πρὶν ἀνακαίεσθαι μηδὲν ἀποβαλὼν τὸ παράπαν αὐγὴν προσέλαβεν» (Philon d' Alexandrie, *ἐνθ' ἀνωτ.*, σελ. 58).

Β'. Παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς.

1. Τὸ θαυμαστὸν τοῦτο συμβᾶν ἔχει ἀπασχολήσει παλαιόθεν καὶ τοὺς Χριστιανοὺς θεολόγους καὶ ἐρμηνευτὰς καὶ μάλιστα περισσότερον ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους διανοητάς. Ἐχει δὲ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς πολλὰ πλὴν ἐρευνηθῇ καὶ ἐρμηνευθῇ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς λεγομένης τυπολογικῆς ἐρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ὁ σχετικὸς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν ὅρος «*τύπος*», τὸν ὁποῖον οὗτοι χρησιμοποιοῦν, δηλώνει, ὡς γνωστὸν, ὅτι ἐν πρόσωπον ἢ γεγονὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀποτελεῖ προτύπων καὶ προεικόνισιν προσώπου ἢ γεγονότος τινὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης⁸⁸. Οὕτω κατὰ τὴν ἐν λόγῳ τυπολογικὴν ἐρμηνείαν, διάφορα σημαντικὰ πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι προτυπώσεις καὶ προεικονίσεις προσώπων καὶ γεγονότων τῆς Καινῆς, ὡς εἶναι π.χ. ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ἡ Θεοτόκος Μαρία κ.λπ., καί, ὡς τοιαῦτα, τυγχάνουν ἀναλόγου ἐρμηνείας. Ἦδη δὲ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀναφέρεται σαφῶς, ὅτι πολλὰ ἱστορικὰ γεγονότα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι «*σκιά τῶν μελλόντων*»⁸⁹ καὶ «*ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν*»⁹⁰, ἥτοι μία σκιαγραφία, τρόπον τινά, τῆς μελλοντικῆς πραγματικότητος καὶ ἀπεικόνισης τῶν ἀληθινῶν πραγμάτων.

Ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρου, ἀπαντῶν εἰς τὴν, σχετικὴν πρὸς τὸν συμβολισμόν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ὁράματος τοῦ Μωϋσέως, ἐρώτησιν «*τί δηλοῖ τό, τὸν βᾶτον καίεσθαι καὶ μὴ κατακαίεσθαι*;», λέγει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικῶς: «*Τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν καὶ φιланθρωπίαν κηρύττει, ὅτι δὴ φρυγανώδη οὖσαν τὸ ἄσβεστον οὐκ ἀνήλπισκε πῦρ*»⁹¹. Ἐν συνεχείᾳ, ὁμοῦς, βλέπει οὗτος καὶ ἄλλους συμβολισμοὺς εἰς τὸ ὄραμα τοῦτο, ὡς π.χ. τὸν Ἰσραηλιτικὸν λαόν, ὁ ὁποῖος, καίτοι τὸν ἐπεβουλεύοντο οἱ Αἰγύπτιοι, ἐν τούτοις ἐνισχύετο καὶ ὑπερέβαλλε τοὺς πολεμοῦντας αὐτόν⁹², καὶ λέγει: «*Καὶ ὅτι ὁ Ἰσραὴλ ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων ἐπιβουλεῦόμενος οὐκ ἀναλωθήσεται, ἀλλὰ κρείττων ἔσται τῶν πολεμούντων*»⁹³. Βλέπει ἐπίσης τὴν ἐνανθρώπισιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν διαφύλαξιν τῆς παρθενίας τῆς Θεοτόκου Μαρίας: «*Καὶ ὡς ὁ Μονογενὴς ἐνανθρωπήσας, καὶ παρθενικὴν οἰκήσας νηδύν, φυλάξει τὴν παρθενίαν ἀκήρατον*»⁹⁴.

88. Βλ. σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ Ἀγίου Γρηγορίου Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τοῦ Μωϋσέως*, ἐκδ. Ἀρχ. Π. Μπροῦσαλης, σελ. 272.

89. Βλ. Κολ. 2,17.

90. Βλ. Ἑβρ. 9,24. Πρβλ. καὶ 8,2.

91. Θεοδώρητου, Ἐπισκόπου Κύρου, ἐνθ' ἀνωτέρω.

92. Βλ. καὶ εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον (II, Α').

93. Βλ. Θεοδώρητου, Ἐπισκόπου Κύρου, *μν. ἐργ.*, αὐτόθι.

94. Ἐνθ' ἀνωτέρω.

Ὡσαύτως καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης βλέπει ἐνταῦθα τὴν ἀειπαρθενίαν τῆς Θεοτόκου, ἥτοι τὴν πρὸ τοῦ τόκου, τὴν κατ' αὐτὸν καὶ τὴν μετ' αὐτὸν διατήρησιν τῆς παρθενίας αὐτῆς. Διὰ τὸν θαυμαστὸν δὲ συνδυασμὸν παρθενίας καὶ μητρότητος, παρατηρεῖ οὗτος προσφυῶς τὰ ἑξῆς: «Ὁρᾷς τὴν καινοτομίαν τῆς φύσεως; Ἐνταῦθα καὶ τὰ δύο συνέδραμε κατὰ ταύτῃ τὰ ὀνόματα. Ἡ γὰρ αὕτη καὶ παρθένος καὶ μήτηρ ἐστὶ καὶ οὔτε ἡ παρθενία τὸν τόκον ἐκώλυσεν, οὔτε ὁ τόκος τὴν παρθενίαν ἔλυσεν»⁹⁵. Καὶ προσθέτει: «Τὸ γὰρ τότε προδιατυπωθὲν ἐν τῇ φλογὶ καὶ τῇ βάτῳ... σαφῶς ἐν τῷ κατὰ τὴν Παρθένον μυστηρίῳ ἀπεκαλύφθη. Ὡστερ γὰρ ἐκεῖ ἡ θάμνος καὶ ἄπτει τὸ πῦρ καὶ οὐ καίεται, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἡ Παρθένος, καὶ τίκει τὸ φῶς καὶ οὐ φθείρεται»⁹⁶.

Ἐξ ἄλλου, οἱ ὕμνογράφοι τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, γνωρίζοντες καλῶς τὸ περιεχόμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὡς ἐπίσης καὶ ἐκεῖνο τῆς Καινῆς, ἐπισημαίνουν εἰς τοὺς ὕμνους τῶν τὰς ἐν τῇ Παλαιᾷ σχετικὰς προτυπώσεις. Ἡ εἰκὼν τῆς φλεγομένης καὶ μὴ κατακαιομένης βάτου εἶναι, καὶ κατ' αὐτοὺς, προτύπωσης τοῦ μυστηρίου τῆς ἀνερμηνεύτως, ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὕτω τὸ φαινόμενον αὐτὸ θεωρεῖται ὑπ' αὐτῶν ὡς προεικόνισις τῆς ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου⁹⁷, ἡ πίστις εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο κοινὴ συνείδησις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὡς ἐπίσης καὶ συμπάσης τῆς Ὁρθοδόξου καὶ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς μέχρι σήμερον⁹⁸. Προσφυῆς εἶναι ἐν προκειμένῳ καὶ τὸ ἑξῆς σχετικὸν ἐπίγραμμα «Εἰς τὴν ὀφθεῖσαν ἐν Σινᾷ βάτον»:

*«Πῦρ ἐν βάτῳ, καὶ θαῦμα ταύτην οὐ φλέγει.
Οὐ πῦρ τὸ πῦρ; βάτος ἐστὶν ἡ βάτος;
Καὶ πῦρ τὸ πῦρ, καὶ βάτος ἐστὶν ἡ βάτος·
ἀλλ' εἰκονίζει τὸν τόκον τῆς Παρθένου»⁹⁹.*

95. Γρηγορίου, Ἐπισκόπου Νύσσης, «Λόγος εἰς τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ», ἐν J.-P. Migne, PG, τόμ. 46, στήλ. 1136.

96. *Αὐτόθι*.

97. Βλ. I. Τσαγγαλίδου, *Προτυπώσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῇ Παλαιᾷ, κατὰ τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 40. Βλ. καὶ σελ. 42-43.

98. Βλ. Σ. Παπαδοπούλου, «Ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου», ἐν *Θρησκευτικῇ καὶ Ἠθικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ*, τόμ. 1, στήλ. 464.

99. Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου, *Ἐπιγράμματα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, Ἐξοδος, *Εἰς τὴν ὀφθεῖσαν ἐν Σινᾷ βάτον*, ἐν J.-P. Migne, PG, τόμ. 133, στήλ. 1118.

2. Εἶναι χρήσιμον νὰ λεχθῇ προσέτι, ὅτι προτυπώσεις καὶ προεικονίσεις ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ τῆς ἀειπαρθενίας τῆς Θεοτόκου Μαρίας θεωροῦνται ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Χριστιανικῆς Ὑμνογραφίας καὶ ἄλλαι, ὡς αἱ ἐξῆς:

α') Ἡ ὑπὸ τῶν Ἰσραηλιτῶν θαυματουργικὴ διάβασις τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, μετὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἔξοδον αὐτῶν, περὶ τῆς ὁποίας (διαβάσεως) γίνεται λόγος ἐν *Ἐξ.* 14,15 ἐξ.¹⁰⁰.

β') Ἡ ἐν τῇ ἐρήμῳ βλαστήσασα καὶ ἐξανθήσασα ράβδος τοῦ Ἀαρὼν, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος ἐν *Ἀριθμ.* 17,20 ἐξ.¹⁰¹.

γ') Ὁ πόκος¹⁰² τοῦ Γεδεὼν, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος ἐν *Κριτ.* 6,36 ἐξ.¹⁰³.

δ') Ἡ καιομένη κάμινος, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος ἐν *Δαν.* 3,21 ἐξ.^{104,105}.

100. «Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν» ...ἐπαρον τῇ ράβδῳ σου καὶ ἔκτεινον τὴν χειρὰ σου ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ ρῆξον αὐτήν, καὶ εἰσελθέτωσαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ εἰς μέσον τῆς θαλάσσης κατὰ τὸ ξηρὸν» (στίχ. 15-16)... «Ἐξέτεινε δὲ Μωϋσῆς τὴν χειρὰ ἐπὶ τὴν θάλασσαν καὶ ὑψήγαγε Κύριος τὴν θάλασσαν ἐν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ ὅλην τὴν νύκτα καὶ ἐποίησε τὴν θάλασσαν ξηρὰν, καὶ ἐσχίσθη τὸ ὕδωρ. Καὶ εἰσῆλθον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ εἰς μέσον τῆς θαλάσσης κατὰ τὸ ξηρὸν, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτῆς τεῖχος ἐκ δεξιῶν καὶ τεῖχος ἐξ ἐκωνύμων. Καὶ κατεδίωξαν οἱ Αἰγύπτιοι καὶ εἰσῆλθον ὀπίσω αὐτῶν πᾶς ἱππὸς Φαραὼ καὶ τὰ ἄρματα καὶ οἱ ἀναβάται εἰς μέσον τῆς θαλάσσης» (στίχ. 21-23)... «Οἱ δὲ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐπορεύθησαν διὰ ξηρᾶς ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, τὸ δὲ ὕδωρ αὐτῆς τεῖχος ἐκ δεξιῶν καὶ τεῖχος ἐξ ἐκωνύμων» καὶ ἐρρύσατο Κύριος τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐκ χειρὸς τῶν Αἰγυπτίων» (στίχ. 29-30).

101. «Καὶ ἐγένετο τῇ ἐπαύριον καὶ εἰσῆλθε Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου, καὶ ἰδοὺ ἐβλάστησεν ἡ ράβδος Ἀαρὼν εἰς οἶκον Λευὶ καὶ ἐξῆνεγκε βλαστὸν καὶ ἐξῆνθησεν ἄνθη καὶ ἐβλάστησε κάρυα» (στίχ.23).

102. Τὸ ἀκατέργαστον ἔριον (τὸ «μαλλὶ») κουρευθέντος προβάτου (κοινῶς «ποκάρυ»).

103. «Καὶ εἶπε Γεδεὼν πρὸς τὸν Θεόν· εἰ σὺ σφῆξεις ἐν χειρὶ μου τὸν Ἰσραὴλ... ἰδοὺ ἐγὼ τίθηναι τὸν πόκον τοῦ ἔριου ἐν τῇ ἄλυνι· ἐὰν δρόσος γέννηται ἐπὶ τὸν πόκον μόνον καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ξηρασία, γινώσκωμαι ὅτι σώσεις ἐν χειρὶ μου τὸν Ἰσραὴλ... καὶ ἐγένετο οὕτως...» (στίχ. 36-40).

104. «Τότε οἱ ἄνδρες ἐκείνοι ἐπεδήθησαν σὺν τοῖς σαραβάροις αὐτῶν καὶ πᾶραις καὶ περικνημίοι καὶ ἐνδύμασιν αὐτῶν καὶ ἐβλήθησαν εἰς τὸ μέσον τῆς καμίνου τοῦ πυρὸς τῆς καιομένης» ἐπεὶ τὸ ρῆμα τοῦ βασιλέως ὑπερίσχυεν καὶ ἡ κάμινος ἐξεκαύθη ἐκ περισσοῦ. Καὶ οἱ τρεῖς οὗτοι Σεδράχ, Μισάχ καὶ Ἀβδεναγὼ ἔπεσον εἰς μέσον τῆς καμίνου τοῦ πυρὸς τῆς καιομένης πεπεδημένοι. Καὶ περιεπάτουν ἐν μέσῳ τῆς φλογός, ὑμνοῦντες τὸν Θεὸν καὶ εὐλογοῦντες τὸν Κύριον» (στίχ. 21-23)... «Ὁ δὲ ἄγγελος Κυρίου συγκατέβη ἅμα τοῖς περὶ τὸν Ἀζαρίαν εἰς τὴν κάμινον καὶ ἐξετίναξε τὴν φλόγα τοῦ πυρὸς ἐκ τῆς καμίνου, καὶ ἐποίησε τὸ μέσον τῆς καμίνου ὥσει πνεῦμα δρόσου διασουρίζον, καὶ οὐχ ἦψατο αὐτῶν καθόλου τὸ πῦρ καὶ οὐκ ἐλύπησε καὶ οὐ παρηνώχλησεν αὐτοῖς» (Προσευχὴ Ἀζαρίου καὶ ὕμνος τῶν τριῶν παιδῶν, στίχ. 25-26).

105. Λίαν ἐπιτυχῇ διερεῦνσιν, ἀνάλυσιν καὶ συστηματικὴν παρουσιάσιν τόσον τῶν

III. Ο ΜΩΥΣΗΣ ΜΕΤΑ ΤΟ ΕΝ Τῇ ΒΑΤΩ ΟΡΑΜΑ

Ἐὰν παρεκβατικῶς θελήσῃ τις ἤδη νὰ ἀσχοληθῇ περαιτέρω μὲ ὠρισμένα δυσχερῆ σημεῖα τῆς περὶ τὴν βάτον ἐξετασθείσης θαυμαστῆς ἀλλὰ καὶ παραδόξου, ὡς ἄνω, διηγήσεως, θὰ διαπιστώσῃ ὅτι αὕτη ἔχει προκαλέσει, εὐλόγα διὰ πολλούς, ἐρωτηματικά, ὅσον ἀφορᾷ καὶ εἰς τὴν ἱστορικότητα αὐτῆς. Ἄλλως τε καὶ ἄλλαι διηγήσεις τοῦ βιβλίου τῆς *Ἑξόδου* ἔχουν προσκρούσει εἰς τοιοῦτόν τι πρόβλημα. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀνεξήγητον, ὅτι οἱ ἐρμηνευταὶ ἀναφέρονται σήμερον εἰς τὸ ἱστορικὸν ὑπόβαθρον αὐτοῦ τούτου τοῦ ἐν λόγῳ βιβλίου¹⁰⁶. Παρόμοια δὲ θέματα ἀνεφάνησαν γενικώτερον, ἐν σχέσει καὶ πρὸς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἱστορικότητα τοῦ Μωϋσέως, καίτοι αἱ περὶ αὐτὴν παλαιαὶ ἀμφισβητήσεις δὲν γίνονται πλέον ἀποδεκταί, μετὰ καὶ ἀπὸ τὰς νηφαλίους καὶ ἀντικειμενικὰς ἐρεῦνας τῶν νεωτέρων ἐπιστημόνων. Ἡ εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν ὀγδοήκοντα περίπου ἐτῶν ἄμεσος μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐπικοινωνία τοῦ εὐκλεοῦς καὶ ἐπιφανοῦς τούτου ἀνδρὸς καὶ ἡ κλήσις αὐτοῦ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἰσραηλिटικοῦ λαοῦ κ.λπ., παρουσιάζουν μίαν ὁμοιότητα πρὸς πλείστα ἄλλα περιστατικὰ τῆς ἱερᾶς Βίβλου, ὅπου περιγράφεται ἐκάστοτε ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον καλοῦνται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ πατριάρχαι, κριταί, προφῆται καὶ ἀπόστολοι¹⁰⁷.

Τὸ κατὰ τὴν ἐξετασθεῖσαν διήγησιν ὄραμα τοῦ Μωϋσέως ἐχρειάσθη διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν κλήσιν αὐτοῦ εἰς τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα τοῦ ἡγέτου τοῦ καταδυναστευομένου ἐν Αἰγύπτῳ Ἰσραήλ. Ἡ κλήσις δὲ αὕτη εἰσήγαγεν εἰς τὴν μεγάλην καὶ μακρὰν διαδικασίαν τῆς ἀνορθώσεως τοῦ καταπιεζομένου τούτου λαοῦ, ὅστις ἔμελλε νὰ ἐκπλήξῃ τὰ ἔθνη τῆς ἀρχαίας Ἑγγύς καὶ Μέσης Ἀνατολῆς, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ ὁλόκληρον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον. Εἶναι ἀξιοπρόσεκτον, ὅτι τὸ ὄραμα τοῦτο δὲν ἔλαβε χώραν μετὰ ἀπὸ προηγουμένην προσπάθειαν ἐνισχύσεως τοῦ ἰσραηλिटικοῦ λαοῦ, ὅπως συνήθως συνέβαιεν εἰς τὰς περιπτώσεις κλήσεως διαφόρων προφητῶν, οἵτινες ἀνελάμβανον μίαν σχετικὴν ἀποστολήν, ἐπειδὴ, ἐνδεχομένως, εἶχον ἀποτύχει ἄλλαι προσπάθειαι πρὸς σωφρονισμὸν καὶ σωτηρίαν τοῦ κ.λπ.

προαναφερθεισῶν τούτων προτυπώσεων, ὅσον καὶ πολλῶν ἀκόμη ἄλλων καὶ δὴ ὄχι μόνον ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀειπαρθενίαν τῆς Θεοτόκου Μαρίας, δύναται τις νὰ εὕρῃ εἰς τὴν προμνησθεῖσαν λεπτομερῆ καὶ ἐνδιαφέρουσαν μεταπτυχιακὴν διατριβὴν τοῦ Διδάκτορος τῆς Θεολογίας ἀειμνήστου Ι. Τσαγγαλίδου, *Προτυπώσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῇ Παλαιᾷ*, σελ. 40-45.

106. Βλ. καὶ G. H. Davies, *μν. ἐργ.*, σελ. 28 ἐξ. Πρβλ. καὶ σελ. 32 ἐξ.

107. Βλ. G. H. Davies, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 68.

Ἐνταῦθα, δηλαδή ἐν Ἑξ. 3,1 ἐξ., δὲν παρατηρεῖται ἐκείνο τὸ ὁποῖον συνέβη π.χ. εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ἐπίσης γνωστοῦ ὄραματος τῆς κλήσεως τοῦ Ἡσαΐου¹⁰⁸, ὅστις, συμφώνως πρὸς τὰ ἐν τῷ οἰκείῳ χωρίῳ ἀναφερόμενα, ἐκλήθη νὰ ἀναλάβῃ τὸ δυσχερέστατον ἔργον τῆς ἐπαναφορᾶς τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ εἰς τὸν Θεόν του, τὸν Γιαχβέ, μετὰ ἀπὸ ἀποτυχούσας προσπαθείας νὰ συνεισθῇ καὶ νὰ θεραπευθῇ ἀπὸ τὴν ἠθικὴν πόρωσιν, τὴν ὁποίαν, ὁ λαὸς οὗτος, εἶχεν ὑποστῇ. Τὸ ὄραμα, ὅμως, τοῦ Μωϋσέως δὲν λαμβάνει χώραν μετὰ ἀπὸ μίαν παρομοίαν κατάστασιν ἀλλὰ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ταιλαιπωρίας, τὴν ὁποίαν ὑφίστατο ὁ λαὸς οὗτος ἀπὸ τὴν καταδυνάστευσίν του ἐκ μέρους τῶν Αἰγυπτίων. Ὑπ' αὐτάς, λοιπόν, τὰς συνθήκας καλεῖται ὁ Μωϋσῆς νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀναξιοπαθοῦντα καὶ κατ' οὐδένα τρόπον ἔνοχον, τότε τοῦλάχιστον, λαόν. Καὶ ἴσως δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ κλήσις αὕτη γίνεται ἀπροόπως καὶ χωρὶς νὰ ἔχη προηγηθῇ ἄλλη τις ἐνέργεια πρὸς μεταστροφὴν τοῦ λαοῦ.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰδικώτερον εἰς τὴν φυσιογνωμίαν τοῦ ἰδόντος τὸ συγκλονιστικὸν τοῦτο ὄραμα Μωϋσέως, οὗτος προβάλλεται ἐμφανῶς εἰς τὸ βιβλίον τῆς Ἑξόδου ὡς ὑποδειγματικὸς λαϊκὸς ἡγέτης, ἀπεσταλμένος τοῦ Γιαχβέ, πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ ἐκ τῆς δουλείας τῶν Αἰγυπτίων καὶ πρὸς προετοιμασίαν αὐτοῦ διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασίν του. Ἠξιώθη δὲ τῆς τιμῆς καὶ ἡδυνήθη, κατὰ τὴν ἀγιογραφικὴν παράδοσιν, νὰ συναντηθῇ καὶ νὰ συνομιλήσῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ δὴ «ἐνώπιος ἐνωπίῳ», ὡς ἤδη εἶδομεν, καὶ νὰ λάβῃ δι' αὐτοῦ τὴν γνωστὴν καὶ μοναδικῆς σπουδαιότητος νομοθεσίαν τοῦ Σινᾶ. Καὶ πρέπει ἐνταῦθα νὰ τονισθῇ, ὅτι καίτοι κατὰ τὰ πορίσματα τῆς παλαιοδιαθηκολογίας ἡ νομοθεσία αὕτη προέρχεται κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῆς ἐξ ἐποχῆς μεταγενεστερᾶς τῆς μωσαϊκῆς¹⁰⁹, ἐν τούτοις ἡ βάσις αὐτῆς ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον εἰσέτι νὰ σχετίζεται πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ Μωϋσέως, διὰ τοῦτο δὲ καὶ καλεῖται ὑπὸ πολλῶν «μωσαϊκή».

Ἀναμφισβητήτως, ὁ Μωϋσῆς ὑπῆρξεν ἡ πλέον ἐνδιαφέρουσα καὶ κυριαρχοῦσα ἐβραϊκὴ φυσιογνωμία κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ μακροχρονίου διαμονῆς καὶ δοκιμασίας των. Καὶ εἶναι, ὅπωςδῆποτε, «ὁ Σωτὴρ τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ συνεκτικὸς δεσμὸς τοῦ λαοῦ, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας»¹¹⁰. Ὡς ἡγέτης δὲ καὶ ἐλευθερωτῆς τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ

108. Βλ. Ἡσ. 6,1 ἐξ.

109. Βλ. καὶ J. Maier, ἐνθ' ἀναπτέρω.

110. Λ. Φιλιππίδου, *Ἱστορία τῆς θρησκείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ, τόμ. Α', Ἡ*

εἶναι ἢ προτύπωσης καὶ προεικόνις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸν ὁποῖον «ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὑψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ»¹¹¹, διότι ὅπως οὗτος (ὁ Μωϋσῆς) ἀπληλευθέρωσε τοὺς Ἰσραηλίτας ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους, οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἠλευθέρωσε τὴν ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Προσφυῶς ὁ Προκόπιος ὁ Γαζαῖος παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ περὶ τοῦ Μωϋσέως, ὅτι «ἐπὶ τὰ ἔθνη χωρεῖ, τὴν Ἀραβίαν καταλαβὼν, Χριστοῦ τύπος γενόμενος»¹¹². Ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρου θεωρεῖ ὅτι ὁ Μωϋσῆς «τύπος ἦν τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, ὃς ἐξ Ἰουδαίων κατὰ σάρκα βεβλαστηκώς, τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν νύμφην ἑαυτοῦ προσηγόρευσεν»¹¹³. Πέραν αὐτῶν καὶ ὁ Βασίλειος Σελευκείας, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν ἢ ὁποῖα ἀνετέθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν Μωϋσῆν, παρατηρεῖ σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα: «Ἐπιφαίνεται Θεὸς ἐν τῷ ὄρει ποιμαίνοντι. Συγχωρεῖ γὰρ αὐτῷ καὶ ποιμαίνειν Θεός, ἵνα ἐκ ποιμένος προβάτων, ποιμένα τοῦ Ἰσραὴλ ἀναδείξῃ»¹¹⁴.

Βαρύνουσαν σημασίαν ἔχει ἐν προκειμένῳ καὶ μία ἐνδιαφέρουσα μαρτυρία τοῦ Ἰουδαίου ἱστορικοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου, καθ' ἣν ἀκόμη καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐσέβοντο καὶ ἐτίμων δεόντως τὸν Μωϋσῆν, θεωροῦντες αὐτὸν θαυμαστὸν καὶ θεῖον ἄνδρα, παρουσιάζοντες ἐπὶ πλέον αὐτὸν καὶ ὡς ἰδικὸν τῶν ἀνάστεμα, ἐτι δὲ καὶ ὡς ἓνα τῶν ἱερέων τῆς Ἡλιουπόλεως¹¹⁵, τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γνωστῆς αὐτῆς πόλεως τῆς Κάτω Αἰγύπτου. Ὅθεν, εὐλόγως θεωρεῖται οὗτος ὑπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ὡς ὁ μέγιστος τῶν προφητῶν, συμφώνως καὶ πρὸς τά, ὑπὸ τοῦ ἐπιφανοῦς ραββίνου καὶ σπουδαίου διανοητοῦ Μωϋσέως Μαϊμονίδου, κατὰ τὸν ΙΒ' μ.Χ. αἰῶνα συνταχθέντα «Δεκατρία ἄρθρα πίστεως», τὰ περισπούδαστα ἐκεῖνα κείμενα, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὴν βαθυτάτην γενικὴν ἐκτίμησιν πρὸς τὴν μωσαϊκὴν ἀποκάλυψιν¹¹⁶.

πηγή: *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὑπὸ τὸ φῶς τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης*, ἐν Ἀθήναις 1938, σελ. 450.

111. Πράξ. 5,31. Πρβλ. καὶ Λουκ. 24,47.

112. Προκοπίου τοῦ Γαζαίου, «Εἰς τὴν Ἑξοδὸν Ἑρμηνεία», ἐν J. - P. Migne, PG, τόμ. 87, στήλ. 521.

113. Θεοδώρητου, Ἐπισκόπου Κύρου, *μν. ἔργ.*, στήλ. 228.

114. Βασιλείου, Ἐπισκόπου Σελευκείας, «Λόγος εἰς τὸν Μωϋσῆν», ἐν J. - P. Migne, PG, τόμ. 85, στήλ. 132.

115. «Τοῦτον δὲ τὸν ἄνδρα θαυμαστὸν μὲν Αἰγύπτιοι καὶ θεῖον νομίζουσι, βούλονται δὲ προσποιεῖν αὐτοῖς... λέγοντες Ἡλιοπόλιν εἶναι τῶν ἐκεῖθεν ἱερέων ἓνα» (Φ λ. Ἰωσήπου, *Κατ' Ἀλίωνα, Λόγος Α'*, ἀρχαῖον κείμενον - εἰσαγωγή - μεταφράσεις - σημειώσεις, ὑπὸ Β. Μ. Βέλλα, ἐν Ἀθήναις 1938, σελ. 108).

116. Πρβλ. σχετικῶς καὶ Α. Χαστούπη, *Διδασκαλία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ*, ἐν Ἀθήναις 1979, σελ. 17.

Εἶναι, τέλος, ἐπίσης σημαντικὴ ἐν προκειμένῳ καὶ ἡ ἄποψις τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸν ἱστορικὸν ρόλον τοῦ μεγάλου Μωϋσέως, ὅπως ἀκριβῶς διατυποῦται αὕτη ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ: «*Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν, ὃν ἠρνήσαντο*» (οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του διαβιοῦντες Ἰσραηλῖται), «*εἰπόντες τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμῶν;*»¹¹⁷, τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέσταλκε σὺν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. Οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτῳ καὶ ἐν Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα»¹¹⁸.

117. Βλ. *Ἐξ.* 2,14. Πρβλ. καὶ *Πράξ.* 7,27.

118. *Πράξ.* 7,35-36.